

תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה

השגרירה שלומית סופה, משרד החוץ
אל"ם אורי, חיל הים
מר יוסי, משרד ראש הממשלה

מבוא

מספר מדינות באזור ובמערב רואות בטורקיה מדינה המערערת על היציבות הבין-לאומית ואף מהווה איום, בין היתר נוכח מעורבותה בעימותים צבאיים וסכסוכי גבול, וכן בשל התנהלותו של נשיאה, רג'פ טאיפ ארדואן. מחקר זה עוסק בתפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה ובמימושה בפועל בחמש השנים האחרונות, מנקודת המבט הטורקית. במוקד המחקר עומדת מדיניות החוץ הטורקית, וכמקרה בוחן נבחנת פעילותה של טורקיה במזרח הים התיכון. מטרתנו לשפוך אור על המניעים והבלמים של טורקיה, בבואה ליישם את תפיסת הביטחון הלאומי שלה, ולברר כיצד משפיעה מדיניותה והתנהלותה על האזור.

המחקר כולל שלושה פרקים:

בפרק הראשון נסקור את תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה: השינויים והתמורות שחלו בתפיסה לצד היסודות שנשתמרו, והנסיבות ההיסטוריות והגיאוגרפולטיטיות שהביאו להתפתחויות אלה. הפרק ידון בהשפעת אישיותו, תפיסותיו וסגנונו של ארדואן - שליטה של טורקיה מזה כמעט שני עשורים, על התפיסה והמדיניות הטורקיות.

בפרק השני נפרט את יישומה בפועל של תפיסת הביטחון הלאומי, תוך מתן דגש על מדיניות החוץ הטורקית וליחסיה עם כמה מדינות, בדגש על מדינות המערב, רוסיה ואיראן. פרק זה יציג את המרחב הגיאואסטרטגי של טורקיה, דרך עיניה, ויפרוס את המניעים ואת הבלמים המשפיעים על התנהלות טורקיה בזירת החוץ, תוך מתן דגש להיבטים פנימיים וכלכליים.

בפרק השלישי נתמקד בפעילות הטורקית במזרח הים התיכון, ונדגים כיצד תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה ומדיניות החוץ שלה באות לידי ביטוי בפועל במרחב זה. הפרק יסקור את האסטרטגיה הימית של טורקיה, את יישומה באמצעים צבאיים ומדיניים ואת התגובות לכך, בפרט מצד השחקניות באזור.

בשל חוסר נגישות למקורות ראשוניים, התבססה עבודת החקר על ראיונות עם חוקרים ושגרירים זרים וישראלים, כמו גם על מקורות טורקיים, בהם ממשלתיים רשמיים, ועל ניתוח תקשורת טורקית ומערבית.

פרק ראשון: תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה

תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה - מעצבים מרכזיים

לטורקיה מעמד של מעצמה אזורית בעלת עוצמה צבאית וביטחונית. חרף האתגרים הכלכליים שהיא חווה, כלכלת טורקיה עדיין מהווה אחת מעשרים הכלכלות הגדולות בעולם (G20). בשני העשורים האחרונים שואף שליט טורקיה ארדואן למצב את טורקיה כמעצמה עולמית משמעותית ולא רק אזורית, המהווה מופת עבור העולם האסלאמי. מעצמה החותרת באופן פעיל להגמוניה הן בסביבתה הקרובה ובמזרח התיכון, והן בקרב העולם הסוני (Cagaptay, 2017).

ארדואן מקדם תפיסת ביטחון לאומי המושתתת על שני מעצבים מרכזיים: ניארעות'מאניות (*Yeni Osmanlılık*) ופאן-אסלאם (Uzer, 2018), תוך שהוא דוחק הצידה את ה"כמאליזם" (*Kemalizm*) המכונה גם "אטאטורקיזם" (*Atatürkçülük*) - עקרונות היסוד של טורקיה המודרנית, שהתווה מייסדה, מצטפא כמאל אטאטורק (*Mustafa Kemal Atatürk*). עקרונות אלה כוללים בין היתר את עקרון החילוניות (*Laiklik*) הן בהיבט של הפרדת הדת מהמדינה והן בהיבט מקומה של הדת בחיים הציבוריים ובחינוך, וכן את עקרון הניטרליות במזרח התיכון (*Ortadoğuda Tarafsızlık*).

תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה עברה תמורות מהותיות תחת תקופת שלטונו של ארדואן, ובמיוחד לאחר כישלון ניסיון ההפיכה ב-2016, והיא מביאה לידי ביטוי את תפיסת האסלאם הפוליטי מבית היוצר של "האחים המוסלמים". תמורות אלה בתפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה כוללות - מעבר מגישה מתונה לגישה אקטיבית ואסרטיבית עד כדי "הליכה על הסף"; שאיפה לעצמאות מדינית, ביטחונית וצבאית ולא הישענות על מעצמה זרה (ארצות-הברית); נכונות לשלם מחירים ברמה הבינלאומית עד כדי פגיעה ביחסי טורקיה עם שכנותיה; תהליכי קבלת החלטות ריכוזיים, תוך נטרול גורמי כוח ממסדיים.

לצד זאת, מעצב אחד עומד בעינו במהלך כמעט מאה השנים לקיומה של טורקיה המודרנית - המעצב הלאומי הטורקי המעניק חשיבות גבוהה למקומה של הלאומיות הטורקית: ההישגים הלאומיים והקשרים של טורקיה עם קהילות טורקיות או דוברות טורקית ברחבי העולם. מעצב זה גם זוכה לכינויים: "הכבוד הלאומי הטורקי" ו"הגאווה הלאומית הטורקית".

מעצבים מסורתיים

טורקיה המודרנית הוקמה לאחר גסיסתה ההדרגתית של האימפריה העות'מאנית: במהלך סוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 עברו מרבית שטחי האימפריה ותושביה לשליטתן של בריטניה, צרפת, איטליה, יוון וברית-המועצות. מהלך היסטורי זה על השלכותיו הוא המעצב הראשי של תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה המודרנית, עוד מימיו של מקימה, אטאטורק, ועד היום. תפיסת הביטחון הלאומי המסורתית של טורקיה הושתתה על ארבעת המעצבים הבאים (Murinson, 2006):

1. המסורת של איזון בין כוחות גיאורפוליטיים שונים באזור, שאפיינה את הניסיון ההיסטורי של האימפריה העות'מאנית.
2. החשש מכוחות חיצוניים, המכונה "תסמונת סוור" על שם הסכם סוור שנחתם ב־1920 בין האימפריה העות'מאנית למדינות ההסכמה במלחמת העולם הראשונה, למעט ארצות־הברית, וקבע את חלוקת שטחי האימפריה העות'מאנית ביניהן.¹
3. בדלנות מדינית באזור המזרח התיכון והימנעות מחיכוכים צבאיים ומדיניים של טורקיה, או כפי שטבע אטאטורק: "שלום בבית - שלום בעולם".
4. אוריינטציה מערבית ומודרניזציה (הביטוי המובהק ביותר לכך הוא הצטרפותה של טורקיה לברית נאט"ו ב־1952). במיוחד במהלך תקופת המלחמה הקרה, טורקיה ראתה בקשרים עם המערב, ובפרט עם ארצות־הברית, חלק מריאליפוליטיק או צירוף של אינטרסים, ולא משום מחויבות ערכית־אידיאולוגית עמוקה (Ozcan, 2001).

תרשים 1: התמורות במעצבי תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה: השוואה בין המעצבים בתקופת מצטפא כמאל אטאטורק (משמאל) לאלה בתקופת ארדואן (מימין)

ניאָרעוֹת־מֵאֵנִיּוֹת מֵתוֹנָה

הליל טורגוט אוזל (*Halil Turgut Özal*), שהיה הנשיא התורכי הראשון לאחר המלחמה הקרה, שינה את תפיסת הביטחון הלאומי שכונתה מאז "אוזליזם" (*Özalism*). אוזל תמך בתפיסה הניאורעוֹת־מֵאֵנִיּוֹת ולפיה על טורקיה לממש מדיניות חוץ מגוונת המבוססת על המסורת ההיסטורית של

¹ הסכם סוור לא מומש באופן מלא, בשל התנגדותו של אטאטורק, ותחתיו נחתם ב־1923 הסכם לוזאן שהכיר בגבולות הרפובליקה הטורקית. בפועל, מרבית שטחי האימפריה העות'מאנית הועברו לשליטה של אימפריות או מדינות אחרות.

האימפריה העות'מאנית, כך שתהא המנהיגה של העולם המוסלמי ושל המדינות דוברות הטורקית, ותהפוך לכל הפחות למעצמה אזורית.

תפיסה מעודכנת זו של טורקיה הייתה פועל יוצא של השינוי במאזן הכוחות הבין-לאומיים בעקבות סיום המלחמה הקרה: מדינות הקווקז ומרכז אסיה זכו לעצמאות לאחר התפרקות ברית-המועצות, ובמקביל פרצה המלחמה בבלקן. טורקיה זיהתה הזדמנות להחיות את התפיסות העל-לאומיות שאפיינו את מדיניות האימפריה העות'מאנית, ולא באו לידי ביטוי בתפיסת הביטחון הלאומי המסורתית שגיבש אטאטורק.

אחד הביטויים המובהקים של התפיסה העל-לאומית הטורקית הוא פאן-טורקיזם: השאיפה לאחד את הטורקים המערביים והמזרחיים, האנטוליים מהצד המערבי והמרכז אסייתים והקווקזים מהצד המזרחי. לצד זאת, פאן-טוראניזם משקף את הרצון לחבר בין העמים דוברי התורכית ובין העמים הפינים, האויגורים והמונגולים לאור זיקה גזעית, לשונית ותרבותית משותפת (Öztürk, 2019). עיקר פעילותה של טורקיה במהלך שנות ה-90 של המאה ה-20 היה באמצעות "עוצמה רכה" (soft power) - חיזוק הקשרים התרבותיים והמדיניים עם מדינות דוברות טורקית, ובמיוחד עם הרפובליקות הסובייטיות לשעבר באסיה, דוגמת אזרביג'אן וקזחסטאן. כך, הייתה טורקיה הראשונה להכיר בעצמאותה של קזחסטאן ב-1991, והעלתה על נס את הקשר המיוחד בין העמים, והיותם של הטורקים צאצאי הקזחים שהגיעו לטורקיה להקים את האימפריה העות'מאנית תחת השם "טוראן השנייה".

מעצבים בתקופת ארדואן

עם עלייתו של ארדואן לשלטון ב-2003 החלה טורקיה ליישם תפיסת ביטחון לאומי פאן-אסלאמית, הכרוכה בניאורעות'מאניות. ארדואן הצליח לגבש תפיסת ביטחון לאומי המבטאת שאיפות של חלקים משמעותיים בציבור הטורקי, כולל מנהיגים פוליטיים קודמים שהתקשו לעשות זאת בעבר בשל היעדר יכולת אישיות ושלטונית לעשות כן, ובשל קשיים גיאורפוליטיים (החשש מתגובת ארצות-הברית והמערב, והרתיעה מעוצמת המנהיגים במזרח התיכון, דוגמת צדאם חסין וחאפ'ט' אל-אסד). הספר **העומק האסטרטגי - מצבה הבין-לאומי של טורקיה (Stratejik Derinlik)** של אחמט דבוטאולו, ששימש שר החוץ בממשלת ארדואן בין השנים 2009-2014 וראש הממשלה בין השנים 2014-2016 כאשר ארדואן החל לכהן כנשיא, מתאר את עיקרי תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה שהנחתה את ארדואן עד 2015-2016. על-פי דבוטאולו, טורקיה יכולה להיות מעצמת-על אסלאמית ולא רק אזורית, אם תדבק במדיניות ניאוראימפריאלית המבוססת על אידיאולוגיה אסלאמית (Ozkan, 2014). לדידו, יכולת זאת של טורקיה נובעת משני מקורות:

1. **עומק היסטורי.** בשל המורשת העות'מאנית והיותה של טורקיה היורשת של האימפריה העות'מאנית שאיחדה בעבר את רוב העולם האסלאמי, לטורקיה יש הזדמנות להרחבת השפעתה מעבר לסביבתה הקרובה והמוכרת.
2. **עומק טריטוריאלי.** טורקיה ממוקמת במרכז ההשפעה הגיאופוליטית. היא שוכנת בצומת בין היבשות באזור הליבה של איראסיה, ובציר חשוב בין מספר אזורים. העולם זקוק לטורקיה ותלוי בה הרבה יותר ממה שהיא זקוקה לעולם, ועליה לדעת לנצל זאת.

על-פי תפיסת "העומק האסטרטגי", על טורקיה ליצור לעצמה מרחב מחיה במזרח התיכון, בקווקז, בבלקן ובמרכז אסיה - הכולל גם את המרחב הימי (הים הכספי, הים השחור, מזרח הים התיכון). עליה להתרחב, בהתאם לתפיסות שגיבשו הוגים מערביים דוגמת הלפורד מקינדר ואלפרד תייר מהן, וליצור בריתות חדשות-ישנות הן עם מדינות ערב, הן עם איראן והן עם רוסיה, סין והודו. תפיסה זאת קוראת תיגר על ההגמוניה האמריקנית בעולם, וגורסת כי יש ליצור עולם רב-קוטבי. כלומר, יש לאזן את תלותה של טורקיה במערב ולהגבילה למינימום. כמו כן, התפיסה מטילה ספק באחדותה של אירופה - כפי שבפני האימפריה העות'מאנית לא ניצב המערב המאוחד, כך בפני טורקיה המודרנית אין אירופה מאוחדת. (Davutoğlu, 2009).

תרשים 2: התפתחות תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה, מאז 1923 ועד היום

ניארארדואניזם

החל בשנים 2015-2016, ובמיוחד בעקבות כישלון ניסיון ההפיכה נגדו ביולי 2016, אימץ ארדואן תפיסת ביטחון לאומי אקטיבית ואסרטיבית יותר, הניזונה מהתפיסות האסלאמיות והלאומיות גם יחד. בריאיון שערכנו ב-31 בינואר 2021 עם ד"ר גליה לינדנשטראוס, חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS), היא אפיינה את תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה כמהפכנית (רוויזיוניסטית). תפיסת ביטחון לאומי זאת מוגדרת כאן לראשונה כניארארדואניזם, ועיקרה: טורקיה שואפת לעצמאות מדינית, ביטחונית וצבאית, באופן שתוכל להגן על עצמה בכוחות עצמה וללא תלות במעצמות כלשהן. זאת, נוכח הסברה הטורקית כי המערב ונאט"ו לא בהכרח ייחלצו לעזרתה של טורקיה אם תהיה נתונה לאיום ביטחוני מצד גורם חיצוני. דיפלומט מערבי בכיר ששירת בטורקיה, הצביע במרס 2021 על כך ש"החבר היחיד של טורקי - הוא טורקי".

טורקיה עושה שימוש ב"עוצמה קשה" (hard power), הווה אומר בכוחות צבאיים טורקיים מחוץ לגבולותיה, לצד "עוצמה רכה". היא הולכת על הסף, מאתגרת את הסביבה הגיאופוליטית, כמו גם שחקנים עולמיים, ומוכנה לסכן באופן מוגבל את יחסי החוץ שלה ("לשלם מחירים מדיניים"). ברם, בה בעת היא משמרת לעצמה מרחב של פרגמטיות ונכונות מסוימת לפשרות. בשונה מהמעמד המיוחד והעצמאי שהיה לצבא הטורקי ויכולתו להגן על אופי המשטר, הצליח ארדואן להחליש את הצבא ולהפוך אותו ל"מנגנון פעולה" הסר למרותו.

בריאיון שערכנו בינואר 2021 עם חוקר טורקי הוא ציין כי תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה מאופיינת בהפגנת עוצמה שתכליתה לאותת לשחקנים האזוריים והבינלאומיים שאי אפשר להתעלם ממנה ולקבוע עובדות בשטח. התפתחות זאת בתפיסת הביטחון הלאומי נובעת בראש ובראשונה מהביטחון העצמי שצבר ארדואן לאחר כישלון ניסיון ההפיכה ובזכות הכוח השלטוני שהוא ריכז תחת ידיו, כולל האחיזה האיתנה שלו במוסדות השלטון ובצבא הטורקי; מצב המאפשר לו לקבל החלטות אסטרטגיות, ללא קיום תהליכים סדורים ותוך התעלמות מהמוסדות הביטחוניים. תרם לכך גם הקשר הישיר שהיה לארדואן עם נשיא ארצות-הברית לשעבר, דונלד טראמפ, באופן שאפשר לו להגיע להסכמות עם הנשיא האמריקני תוך עקיפת גורמי הממשל הרשמיים בארצות-הברית, בדגש על מחלקת המדינה האמריקנית ומשרד היועץ לביטחון לאומי.

עד סוף 2020 ראתה טורקיה את עצמה משוחררת מחסות של מעצמה גלובלית כלשהי, וקיימה קשרים ושיתופי פעולה במקביל עם ארצות-הברית, עם רוסיה ועם סין. היא תמרנה בין שלוש המעצמות ומדי פעם אף אתגרה אותן, ובפרט את ארצות-הברית. נוכח הכישלון היחסי של מדיניות זאת וכניסתו של ממשל ביידן, החלה טורקיה לפעול באופן שונה, וכעת היא מגלה יותר פרגמטיות ונכונות לשיח דיפלומטי-מדיני.

השפעת אישיותו, אמונותיו ומנהיגותו של ארדואן על תפיסת הביטחון הלאומי

ילדותו ונערותו של ארדואן - שנות העיצוב

סיפור חייו של ארדואן מקביל להיסטוריה של עליית האסלאם הפוליטי בטורקיה. הוא נולד ב-1954 למשפחה ענייה בשכונת פועלים מוזנחת באיסטנבול בשם *Kasimpaşa*. השכונה אופיינה בסולידריות חברתית גבוהה, תוך הכרה עמוקה בכך שתושביה הם "האחר" בחברה הטורקית מול האליטיזם החילוני. המושג *Kasimpaşalı* (בהשאלה משם השכונה) מסמל בטורקיה קשיחות וקהות חושים;

טורקי *Kasimpaşalı* לא יתבייש מהעלבת מי שעומד מולו כדי להחליש אותו (Cagaptay, 2017).

אביו של ארדואן היה קשה וקפדן, מוסלמי אדוק, שעמד בפני דילמה מהותית: אם יכניס את ילדיו לבתי ספר דתיים בהתאם לאמונתו, הוא דן אותם לסטיגמה שתפגע בהתקדמותם החברתית והכלכלית בחברה שסגדה לאידיאלים הכמאליסטים של חילוניות ואירופאיות. הדילמה הוכרעה לטובת עולם הערכים האסלאמי של האב, וב-1965 החל ארדואן ללמוד בבית ספר הדתי אימאם הטיפ *(Imam Hatip)* באיסטנבול, שנועד להכשרת אנשי דת מוסלמים. בנעוריו הצטרף למפלגת MSP האסלאמית (מפלגת ההצלה הלאומית - *Millî Selâmet Partisi*) ועמד בראש ארגון הנוער שלה (Cagaptay, 2017). ילדותו עברה בצל עוני ורגשות אסלאמיים פוליטיים עמוקים, בחברה שבה הממסד באותה תקופה היה חילוני.

כאשר בגר החל לעבוד כאיש עסקים, ובמקביל החל להיות מעורב בפוליטיקה הפנימית של איסטנבול במסגרת מפלגת MSP (Kesgin, 2019), כך שלשורשיו הפוליטיים והדתיים נוספו גם ידע וניסיון כאיש עסקים העוסק בצבירת כוח וכסף. האסלאם הפוליטי שליווה את ארדואן בילדותו, משויך לתנועת "האחים המוסלמים" - הוותיקה מבין התנועות האסלאמיות בעולם המוסלמי-הסוני שאימצו להן

צביון פוליטי (ערן, 2014). התנועה דוגלת בהפיכת השלטון החילוני לדתי. זאת, בניגוד לתנועה הצופית בטורקיה, שהשלימה עם אמונה דתית בצד שלטון חילוני (Taspinar, 2014). ניתן ללמוד על תפיסתו המגובשת של ארדואן כמנהיג בוגר מדבריו כראש עיריית איסטנבול, בהם ציטט שיר של המשורר זיאה גוקאלפ (*Ziya Gokalp*) (Kesgin, 2019):

המסגדים הם הבסיס שלנו,
הכיפות הן הקסדות שלנו,
הצריחים הם הכידונים שלנו
המאמינים הם החיילים שלנו.

על דבריו אלה, המשלבים תפיסה דתית עם עוצמה צבאית, תפיסה המנוגדת לרוח הטורקית בעת ההיא, נכלא ארדואן לארבעה חודשים ב-1998. הדיכוי מצד הממסד הטורקי של תנועת MSP בתחילת דרכו הפוליטית של ארדואן, ושל מפלגת הרווחה בהמשך דרכו, הובילו אותו להקים את מפלגת AKP (*Adalet ve Kalkınma Partisi* - מפלגת הצדק והפיתוח) ולפעול ליצירת דימוי חדש של אסלאם פוליטי שיעורר פחות התנגדות מצד הממסד (מאור, 2020).

מאפייניו של ארדואן כמנהיג

טולידאנו (2010) טוען כי ארדואן בנה את כוחו משילוב של כריזמה, יכולת רטורית ויכולת פוליטית גבוהה, יחד עם הבנה עמוקה של הלכי הרוח בציבור הטורקי. ארדואן הוא בעל "חוכמת חיים טורקית", שמאפשרת לו לגייס ולהבין את האלקטורט הטורקי. בעת בניית מעמדו הציבורי בראשית שלטונו, השכיל ללכת על חבל דק מול האליטות הכאמליסטיות, תוך זכייה בתמיכתן החלקית אך החשובה. עם זאת, כמי שגדל בסביבה טורקית דתית, ארדואן חסר ידע בשפות זרות ובהבנת תרבויות מחוץ לטורקיה. לכן נזקק בשנותיו הראשונות כראש ממשלה לנאמנים בעלי כישורים לטובת התווית מדיניות החוץ שלו.

Bayram (2010) ניתח באופן לשוני את דבריו של ארדואן בוועידת דאבוס ב-2009, שהופנו אל נשיא ישראל דאז, שמעון פרס. ארדואן התבטא כלפי פרס בתקיפות בהקשר לפעולות ישראל בעזה, והניתוח הלשוני העלה שארדואן דיבר בשפה עממית, שמאפיינת את תושבי שכונת *Kasimpaşa*. דבריו התאפיינו בדיבור ישיר ורגשי, תוך שימוש במילים המביעות זלזול - סגנון ששמור למי שפגע בכבוד אנשי השכונה. נוסף על כך, להוכחת טענתו ציטט ארדואן פסוק מהתנ"ך - סמל לכבוד שהוא רוחש לדת, והעברת מסר כי פעולות ישראל נוגדות אף את דתה, דת היהודים. דבריו של ארדואן זכו לתמיכה של כ-80% מהציבור הטורקי; שורשיו של ארדואן משנות ילדותו בשנות ה-60 של המאה ה-20 באו לידי ביטוי בנאום, כ-40 שנים לאחר מכן.

Cagaptay (בתוך מאור, 2020) ציין שארדואן הוא הארכיטיפוס של הפוליטיקאי האנטי-אליטיסט, הלאומני והשמרני שנמצא בעלייה ברחבי העולם. הוא עשה דמוניזציה לקבוצות הבוחרים שלא מצביעים לו ושבר אותן - אסטרטגיה שהחמירה את הקיטוב בטורקיה. ארדואן מאופיין כמנהיג בעל סמכות אבל כ"אנדרדוג" - קורבן שמחזיר מלחמה למי שפוגע בו. Maximilian & Panievsky (2020) טוענות כי ארדואן הוא מנהיג פופוליסט, שמשתמש בכלים שונים למסגר את כוחו השלטוני ולהאדיר אותו.

ארדואן מנהיג אסטרטגיה כלכלית ניאורליברלית שמחלישה את מדינת הרווחה, ומייצרת תלות בין האזרח והשלטון על-ידי מתן הטבות לעם, יצירת קיטוב דתי והגברת הבקרה על אמצעי התקשורת. אלה הובילו לכך שארדואן ביטל עם השנים אלמנטים דמוקרטיים במשטר הטורקי והוביל אותו לעבר משטר רודני, שבו אנשי השלטון ממונים על-ידו ונתונים למרותו. אלמנט ההדרה של ארדואן כמנהיג פופוליסט מתקיים על בסיס דתי-פוליטי. ארדואן, כמי שהתחנך על ברכי הדת ועומד בראש מפלגה אסלאמית, פועל לגבש זהות טורקית-דתית תוך הדרת רכיבים חילוניים במשטר. הביטוי הגלוי ביותר לכך היה פעולותיו לאחר ניסיון ההפיכה ב-2016. גם מדיניות החוץ של ארדואן עשויה להיות אמצעי לחיזוק עוצמתו כמנהיג פופוליסטי. ארדואן מאופיין, בהקשר מדיניות החוץ שלו, כבעל תפיסה נוקשה המבוססת של תפיסת המציאות בשחור ולבן, תוך מתן דגש לסולידריות אסלאמית (Gorener & Ucal, 2011).

בשורה התחתונה, ארדואן הוא מנהיג כריזמטי, שבעברו שזורים יסודות של קיפוח, ועל כן הוא משכיל לחוש את הציבור שאותו הוא מנהיג. נראה כי תפיסת הביטחון הלאומי ומדיניות החוץ שלו מונעים מרצון להלהיב את הציבור הטורקי ולהחזיר לו, לשיטתו, תחושת גאווה לאומית-דתית. כפי שניתח טולידאנו (2010), הלהט של ארדואן הוא להיטיב עם הציבור הטורקי על-ידי הגדלת עוצמתה של טורקיה. נראה שזה המוטיב המרכזי בעיצוב תפיסת הביטחון הלאומי ובמימושה. עם השנים עלתה עוצמתו היחסית של ארדואן כנשיא טורקיה מול יתר מוסדות השלטון, כך שאישיותו ותפיסותיו כמנהיג טורקי-מוסלמי מקבלות יותר משמעות במימוש תפיסת הביטחון הלאומי הטורקית.

עיקרי תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה

שני עקרונות עומדים בבסיס תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה, והם המכתבים את מדיניותה ופעולותיה מבית ומחוץ. הראשון - טורקיה היא ביתו של העם הטורקי ומגינתו. לפיכך, היא מחויבת להגן על העם הטורקי ולשמור על שלמותה ובטחונה של המדינה. העיקרון השני - טורקיה רואה עצמה כמעצמה. ראייה זאת איננה רק נחלתם של ארדואן וחוגי השלטון במדינה, היא משותפת לחלקים לא מבוטלים בקרב הציבור הרחב ובעלת חשיבות מכרעת במימוש תפיסת הביטחון הלאומי של המדינה, שכן כמעצמה טורקיה פועלת הן לייצר כוח ולהשתמש בו, והן להקרין את כוחה כלפי פנים וכלפי חוץ.

כיום, עיצוב תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה וגיבושה נעשים על-ידי ארדואן ומקורביו. לפני שעלה לשלטון, עוצבה תפיסת הביטחון הלאומי על-ידי המועצה לביטחון לאומי (*Milli Güvenlik* - *Kurulu MGK*). אחת לחמש שנים גיבשה MGK מסמך מדיני לביטחון לאומי, הידוע בכינויו "הספר האדום" (*Kirmizi Kitap*). מסמך זה שירטט את האתגרים החיצוניים והפנימיים של המדינה, והתווה את המדיניות המתאימה להתמודדות עימם. המסמך עודכן פעם או פעמיים מדי עשור (לאחרונה באוקטובר 2019), הוגדר "סודי" ולא פורסם בציבור. ואולם, לעיתים הממשל מדליף חלקים מסוימים ממנו לתקשורת (Sahan, 2019). בעבר נשלטה המועצה על-ידי אנשי צבא, ושיקפה בעיקר את עמדות הצבא הטורקי. היא מילאה תפקיד של שומר הגחלת הכמאליסטית, ואף הדיחה ממשלות

שבעיניה נטו יותר מדי לשמרנות דתית. מאז 2003, בעיקר בשל לחץ האיחוד האירופי שהציב זאת כתנאי להמשך בדיקת שילובה של טורקיה באיחוד, נעשה גוף זה לבעל רוב אזרחי, נאמן לארדואן ולמעשה איננו עצמאי יותר (Cohen Yanarocak, 2010). בשנים האחרונות נראה כי משקלו של "הספר האדום" פחת מאוד, והוא כבר איננו מבטא את תפיסת הביטחון העדכנית. ברקע לכך, מרכזיותו של ארדואן בהתוויית תפיסת הביטחון הלאומי, שמתעדכנת באופן תכוף יותר ולא בתדירות של אחת לחמש שנים.

ביטחון והגנה לאומית

בראייתה של אנקרה, איום הייחוס הראשי על טורקיה הוא המיעוט הכורדי. שאיפותיהם הלאומיות של הכורדים להגדרה עצמית מהוות, לשיטתה של אנקרה, איום על שלמותה של טורקיה ומעוררות חששות קמאיים בני כמאה שנים (עוד מתום מלחמת העולם הראשונה) לחלוקה נוספת של שטח המדינה (ברקובסקי, 2017). מאבקן המזוין של המחותרות הכורדיות, *PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê)* בשטח טורקיה ו-*YPG (Yekîneyên Parastina Gel)* בשטח סוריה (כמו גם גורמים כורדים בצפון עיראק), מזין את תחושת האיום על טורקיה ומניע אותה להפעלת עוצמה "קשה" דהיינו כוחות צבא (הן באמצעות כוחות טורקיים והן על ידי שלוחים) בצפון סוריה, ולמהלכי התעצמות הצבא.

איום פנימי נוסף על אנקרה הוא ארגונו של פטהוללה גולן, המכונה בטורקיה *the Gülenist Terror Group (FETÖ) - Fethüllaç Terör örgütü*. גולן, לשעבר בעל בריתו החשוב ביותר של ארדואן, נחשב כיום בעיני ארדואן ליריב פוליטי ודתי מר ולראש ארגון טרור. לשיטתו של ארדואן, ארגונו של גולן - היזמט ("שירות" - *Hizmet*) פועל על-מנת לשלוט ב"דיפסטייט" באמצעות הפעלת רשת בתי ספר והפעלת מכוני מחקר, הוצאות לאור, עיתונים, בתי חולים, תחנות טלוויזיה ורדיו וארגוני צדקה. לטענת ארדואן גולן הוא גם זה שעמד מאחורי ניסיון ההפיכה ב-2016.

לארצות-הברית תפקיד מהותי בהתמודדות של טורקיה עם שני האיומים הללו: הגם שהממשל האמריקני הסתייג בתחילה מהמורדים הכורדים בסוריה בשל זיקתם החזקה ל-*PKK*, המוגדרת כארגון טרור על-ידי ארצות-הברית, ובשל החשש לפגוע ביחסים עם טורקיה, גבר לבסוף תעדוף המאבק בדאעש, והכורדים בסוריה הפכו לבעלי ברית זמניים של ארצות-הברית (צורקוב, 2015). נוסף על כך, מזה למעלה מ-20 שנים מתגורר גולן בארצות-הברית, שמסרבת לדרישתה של אנקרה להסגירו חזרה לטורקיה. שני הרכיבים הנ"ל במדיניותה של ארצות-הברית - בנוגע למה שבעיני אנקרה נתפס כאיומים ראשונים במעלה על טורקיה - הם לצנינים בעיני אנקרה. סביר להניח שהם תורמים לתחושות שליליות כלפי ארצות-הברית, ולהרגשת חוסר ביטחון בנוגע למחויבותה של ארצות-הברית לביטחונה ולשלמותה של טורקיה.

הן בשל הצורך במתן מענה הולם לאתגרי הביטחון שלה, והן בשל ראייתה את עצמה כמעצמה, פועלת טורקיה לממש תוכנית רב-שנתית להעצמת הצבא ולפיתוח תעשיות הנשק שלה, בהיקף של מיליארדי דולרים. טורקיה ממצבת את עצמה כיצואנית אמל"ח, והתעשיות הצבאיות הולכות ונעשות עצמאיות. הן תלויות פחות ברכש בחו"ל ומייצאות אמל"ח. על סמך נתונים רשמיים של

מכון מחקר SIPRI, במהלך השנים 2014-2019 עלה היקף הייצוא הביטחוני של טורקיה בכ-33% ל-245 מיליון דולר.

כמו כן, צבא טורקיה ממחיש את נכונותו ואת יכולותיו להגן על אינטרסים טורקיים, והוא מעורב כיום (ישירות או באמצעות שלוחים) בארבע זירות במקביל: צפון סוריה, צפון עיראק, לוב ונגורנו קרבאך, וכן עורך פעולות צבאיות הנתפסות כמתגרות במרחב הים התיכון מול יוון וקפריסין (בעיקר בתווך הימי אך גם בתווך האווירי).

טכנולוגיה ויכולות מעצמתיות

חלל: אחד הביטויים המובהקים לכך שמדינה רואה עצמה כמעצמה הוא פיתוח תוכנית חלל עצמאית. למרות שהיא פועלת במשך כעשור לפיתוח יכולות שונות (בניית לווייני חישה מרחוק - BILSAT , Göktürk-2 , RASAT ולויין הביון הראשון Göktürk-1), טורקיה עדיין איננה מעצמת חלל, כלומר מדינה שהצליחה לשגר כלי לחלל באופן עצמאי. ב-2018 ייסד ארדואן את סוכנות החלל הטורקית. מאז הושקעו כמיליארד דולר בתשתית לייצור לוויינים, במטרה לפתח יכולות עצמאיות לבניית לוויין טורקי. בפברואר 2021 הציג ארדואן את תוכנית החלל של טורקיה: במסגרת תוכנית עשור, סוכנות החלל הטורקית מתכננת להקים נמל חלל במסלול סביב כדור הארץ, לשגר אסטרונאוטים טורקים לחלל, לפתח מערכות לוויינים בין-לאומיות ואף לשגר משימה לירח ב-2023, לרגל חגיגות ה-100 לייסוד הרפובליקה הטורקית. נוסף על כך, תוכנית החלל הלאומית השאפתנית של טורקיה תכלול הקמת תעשיית לוויינים טורקית תחרותית ושיגור מערכת ניווט לוויינית עצמאית (Erdogan, 9.2.2021).

גרעין לצרכים אנרגטיים ושאלת הגרעין הצבאי: טורקיה מתכננת להתקין שלוש תחנות כוח גרעיניות (NPP - Nuclear Power Plant) למטרות אנרגיה. תחנת הכוח הראשונה (Akkuyu NPP) נמצאת בבנייה עלידי רוסיה במחוז מרסין שבחוף הדרומי של טורקיה, ותכלול ארבע יחידות בעלות קיבולת מותקנת של 1114 MW (מגוואט) לכל יחידה. היחידה הראשונה של Akkuyu NPP אמורה להיכנס לפעולה בסוף 2023.

בנאומו ב-4 בספטמבר 2019 אמר ארדואן: "למדינות מסוימות יש טילים עם ראשי נפץ גרעיניים, לא אחד או שניים. אבל [הם אומרים לנו] שלא נוכל שיהיו לנו כאלה. אני לא יכול להסכים לזאת [...] יש לנו את ישראל בסביבה, כמעט שכנים. הם מפחידים [אומות אחרות] בכך שיש להם אותם. אף אחד לא יכול לגעת בהם". (בתוך לינדנשטראוס, 2019). בריאיון עם ד"ר גליה לינדנשטראוס (31.1.2021) היא ציינה כי אין לפסול שטורקיה כמעצמה אזורית תרצה להיכנס למועדון מדינות הגרעין הצבאי, ייתכן תוך הסתייעות בפקיסטאן. זאת, בהתבסס על הצהרות ארדואן והאפשרות לשימוש בטכנולוגיה אזרחית לטובת גרעין צבאי, ולא על סמך מידע קונקרטי. ראוי לציין כי טורקיה היא חברה באמנה למניעת הפצת נשק גרעיני (NPT - Nuclear Non Proliferation Treaty), ונהנית ממטריית החסות הגרעינית של ארצות-הברית בנאט"ו.

בחינת האפשרות להתגרענות צבאית (הקמת כור צבאי) של טורקיה מעלה הסתברות נמוכה לכך, בנסיבות הנוכחיות. בריאיון עם דיפלומט מערבי ששירת בטורקיה, הוא העריך כי אינו רואה סבירות

למהלך של טורקיה לכיוון תוכנית גרעין צבאית, אלא במקרה שבו תרגיש מאוימת בשל התגרענות מדינות אחרות באזור, ובפרט איראן.

סייבר: בדצמבר 2020 הכריז ארדואן על אסטרטגיה לאומית בתחום הסייבר (הודעת הנשיאות הטורקית מ־28 בדצמבר 2020). לדבריו, בעידן הדיגיטלי טורקיה הופכת חשופה לאיומים בתחום הסייבר ועליה להגן על תשתיותיה ועל מאגרי המידע שלה; הגנה זו זהה כמעט בחשיבותה להגנה על גבולותיה של טורקיה. בריאיון עם חוקר טורקי, הוא ציין כי כחלק מאסטרטגיה זו טורקיה מקדמת יכולות תקיפה והשפעה בסייבר ולא רק בתחום ההגנה. (Presidency of the Republic of Turkey,)
28.12.2020.

ממשל ומשטר: מטרתו של ארדואן להבטיח את המשך כהונתו, ולשם כך הוא מבסס את מעמדו כשליט המגדיר את מדיניות הביטחון הלאומי ואחראי למימושה. הוא פועל לחיזוק גופי הממשל כגופים מבצעים (למשל, התעצמות הצבא) אך להפחית ולבטל את יכולותיהם להתוות מדיניות, להחליש את המנגנונים המדינתיים בטורקיה (בדגש על הצבא, בתי המשפט, התקשורת ואף המועצה לביטחון לאומי) ולהגביר את אחיזתו בהם - אם באמצעות מינוי אנשים הנאמנים לו ואם באמצעות הקמת מנגנונים חלופיים: באוגוסט 2020 הקים ארדואן ארגון בעל אופי צבאי בשם "התגבורות" (*Takviye*). תפקידו לאבטח את הנשיא בתוך טורקיה, והוא יתאמן במסגרת הכוחות המיוחדים. בניגוד לכוחות המשטרה, ארגון "התגבורות" נמצא תחת פיקוד ישיר של הנשיא (ענבר, לרמן וכהן-ינרוג'ק, 2020).

ארדואן ביצע גם שינויים מקיפים בכוח הז'נדרמריה - לכאורה זרוע של המשטרה, אך בפועל משמשת כמשמר הלאומי של טורקיה. ב־2016 תמכו קציני המשמר במתנגדיו של ארדואן. בחירה זאת הובילה לצמצום כוחותיו של המשמר והידוק הפיקוח על נאמנותם של המשרתים בו, כמו גם לניתוק המוחלט מענייני צבא (ברקבוסקי, 2017). ארדואן השכיל גם לנצל את כישלון ההפיכה לטובת מעצר של עשרות אלפים ממתנגדיו, ובכללם עובדים מכל ענפי הממשלה ודמויות מובילות בתקשורת, באקדמיה ובמערכת המשפט.

באפריל 2017 נחל ארדואן הצלחה במשאל עם על 18 הצעות לתיקונים לחוקה. התיקונים העיקריים נועדו לבטל את תפקיד ראש ממשלת טורקיה, ולהחליף את המשטר הפרלמנטרי במשטר נשיאותי. בתוך כך, לנשיא ניתנה אפשרות למנות שרים ולפטרם, למנות שופטים בכירים ולקבוע את הרכב הקבינט. הרפורמה נכנסה לתוקף ב־2019, ומאפשרת לארדואן לכהן במשך שתי קדנציות של חמש שנים כל אחת, כלומר, פוטנציאלית עד 2029. השינויים עליהם הוחלט היו המהותיים ביותר מאז נוסדה הרפובליקה הטורקית.

כלכלה: כלכלת טורקיה היא ה־16 בגודלה בעולם, ועומדת על תמ"ג של כ־760 מיליארד דולר. הודות לכך, היא חברה ב־G20. לטורקיה כלכלה דינמית, מגוונת ומרשימה המבוססת על תעשייה כבדה מפותחת, שירותים, חקלאות ותיירות, תוך שהיא מהווה תערובת של תעשייה מודרנית ומסחר עם חקלאות מסורתית (שעדיין מעסיקה כ־40% מכוח העבודה). הענף התעשייתי החשוב ביותר בטורקיה כיום הוא תעשיית הרכב, ואחריו תעשיות הטקסטיל, המזון והמינרליים. ההתייצבות הפיננסית

במחצית העשור השני של המאה ה-21, הקרבה לשווקים האירופים, מיקומה האסטרטגי בצומת בין יבשות ועלויות העבודה הנמוכות ביחס למדינות האיחוד האירופי, הביאו לכך שחברות בין-לאומיות רבות העבירו מפעלים ופעילויות ייצור לטורקיה, ותעשיית הרכב הטורקית היא השישית בגודלה באירופה. כמו כן, לתעשיית האלקטרוניקה הטורקית יש נתח שוק משמעותי במוצרי החשמל הביתיים באירופה. טורקיה תופסת מקום של כבוד בדירוג העולמי גם בתעשיות התכשיטים (מקום החמישי בעולם), עור, קרמיקה וזכוכית. תחום מתפתח נוסף הוא ענף התיירות בטורקיה, המכניס למדינה כ-33.5 מיליארד דולר בשנה (מכון היצוא, 2017).

בשטחה של טורקיה נמצאים שניים מהמזרים החשובים בעולם - הבוספורוס והדרדנלים. סוגיית המעבר החופשי של ספינות אזרחיות במצרים הוסדרה ב-1936 באמנת מונטרה (Montreux). מצרים אלה מספקים את הגישה היחידה בין הים השחור לים האגאי, ומהווים את אחד ממסדרונות הסחר הימי (ובכלל זה הובלת אנרגיה) מהחשובים בעולם. ב-2019 עברו במצרים למעלה מ-40 אלף ספינות שנשאו קרוב ל-650 מיליון טונות של מטען, כשמעל 3% מאספקת הנפט העולמית, בעיקר מרוסיה והים הכספי, עברו דרך המצרים נוסף על כמויות גדולות של תבואה מרוסיה וקזחסטן לשווקים העולמיים. בעשור הראשון של שנות האלפיים עברו כ-56 אלף ספינות מכל הסוגים בבוספורוס מדי שנה, מתוכן כ-10 אלפים מכליות נפט שהעבירו עד 150 מיליון טונות של נפט גולמי. המדד הזה עלול לנסוק בשנים הקרובות באופן חד: עד 65 אלף בשנה ב-2030 ואף עד 100 אלף ב-2050 (Pryce, 2020). טורקיה פועלת לחזק את מעמדה כמעצמה כלכלית ועצמאית, תוך פיתוח יחסי סחר החוץ וגיוונם וניסיון להתמודד עם המשבר הכלכלי שפקד אותה, עוד טרם משבר הקורונה. ברקע לכך, מדיניות כלכלית לא מחושבת ולא מרוסנת שהוביל ארדואן והתמודדות עם סנקציות מכיוון של רוסיה ושל ארצות-הברית, בשל משברים דיפלומטיים (משבר הפלת המטוס הרוסי מול רוסיה והמשברים מול ארצות-הברית סביב הכומר האמריקני ועסקת ה-400S).

ECONOMIC INDICATORS OF TURKEY : GROWTH

Main Indicators

Main Indicators	2018	2019	2020 (e)
GDP (billions USD)	779.60	760.94e	649.44
GDP (Constant Prices, Annual % Change)	3.0	0.9e	-5.0
GDP per Capita (USD)	9	9e	7
General Government Balance (In % of GDP)	-3.7	-5.8	-3.2
General Government Gross Debt (In % of GDP)	30.173	32.986	41.666
Inflation Rate (%)	16.3	15.2	11.9
Current Account (billions USD)	-20.75	8.90	-23.76
Current Account (In % of GDP)	-2.7	1.2	-3.7

Source: IMF – World Economic Outlook Database - Latest available data.

Note: (e) Estimated Data

טבלה 1: נתוני הצמיחה של טורקיה בשנים 2018-2020. מקור: קרן המטבע הבינ"ל (IMF)

בתחום האנרגיה עד לאחרונה הייתה טורקיה תלויה בספקי אנרגיה חיצוניים כמו אזרבייג'אן ורוסיה. כמו כן היא משמשת מדינת מעבר חשובה להולכת אנרגיה מהמקורות הללו לאירופה (ואף לישראל). לאור התלות הכבדה בייבוא נפט וגז, מעניקה טורקיה עדיפות לביטחון אספקת האנרגיה כאחד מעמודי התווך של אסטרטגיית האנרגיה שלה. המדיניות כוללת מאמצים להגביר את חיפושי הנפט והגז המקומיים, ובאוגוסט 2020 הודיעה על איתור שדה גז בן כ-320 מיליארד מ"ק בים השחור, ממנו היא מקווה להפיק גז לשימוש עצמי כמו גם למטרות מסחריות עד 2023. הפקת הגז צפויה להקטין את התלות של טורקיה ברוסיה, באיראן ובאזרבייג'אן, מהן ייבאה אנרגיה ב-2019 בהיקף של 41 מיליארד דולר. נוסף על כך מדיניותה של טורקיה כוללת גיוון מקורות אספקת נפט וגז ותשתיות נלוות, והפחתת צריכת האנרגיה באמצעות יעילות אנרגטית מוגברת (IEA, 2021).

חברה: מאז עלייתו לשלטון, הצליח ארדואן לשנות בהדרגה את פניו של המרחב הציבורי בטורקיה ולהשפיע על מערכת החינוך, באופן שמביא לידי ביטוי את מקומו של האסלאם ומצמצם את ההשפעות החילוניות. בשנים הראשונות לשלטונו ביצע את הצעדים הללו בזירות רבה ובשותפות עם פטהוללה גולן (טולידאנו, 2010).

תקציב משרד הדתות הטורקי (*Diyanet*) תפח בתקופת שלטונו של ארדואן פי ארבעה, ומשתווה לזה של משרדי החוץ, האנרגיה, התרבות והתיירות גם יחד (ברקובסקי, 2017). אנשי דת שולבו במנגנוני השלטון ובאמצעי התקשורת ולפתוות דתיות (פסקי הלכה) ניתן מעמד של חוק.

החל ב-2017 הוכנס לספרי הלימוד העיקרון של ג'אהד, שמוצג בתור המאבק הפנימי של האדם לשיפור, בעוד שלמושג זה משמעויות נוספות. כמו כן, מפלגת AKP הצליחה להשתלט על המועצה להשכלה גבוהה הטורקית (*Yükseköğretim Kurulu – YÖK*) ולהחדיר גורמים אסלאמיסטים לסגל האוניברסיטאות. במסגרת הניסיון לצמצם את צריכת האלכוהול בפרהסיה, אימצה המדינה הגבלות הולכות וגדלות, כולל הטלת מיסים כבדים על מכירת אלכוהול ופרסומות. כמו כן, מוזיאונים (בעברם כנסיות ביזנטיות, שבתקופה העות'מאנית הפכו למסגדים) הוחזרו על-ידי הממשלה למעמד של מסגדים. המפורסם שבהם הוא "איה סופיה", שהשבתו למעמד של מסגד ב-2020 לוותה בסממני טקס צבאי שהבליטו את העבר העות'מאני (כיבוש קונסטנטינופול ב-1453), ובמסרים המסמנים את מסגד אל-אקצא כיעד לשחרור.

לתהליכי הדתה אלה יש השלכות לא רק על מעמד האישה, זכויות הפרט והלהט"ב בטורקיה, אלא גם על יחסי החוץ שלה. זכויות הפרט הן אחת מאבני הנגף ביחסים של טורקיה עם האיחוד האירופי, ובמרס 2021 הביע נשיא ארצות-הברית ג'ו ביידן אכזבה, מכך שטורקיה בחרה לפרוש מהאמנה הביך לאומית למניעת אלימות נגד נשים (Ekathimerini, 22.3.21).

פרק שני: יישום תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה

המרחב הגיאואסטרטגי של טורקיה

מיקומה הגיאוגרפי של טורקיה מקנה לה חשיבות גיאואסטרטגית רבה. היא משתרעת על-פני שתי יבשות (אסיה ואירופה) ומהווה גשר וצומת חשובים אף לאפריקה. בשטחיה, או ליתר דיוק במימיה, עוברים מסלולים של תחבורה ותשתיות נלוות המקשרים בין יבשות אלה (ברקובסקי, 2017) ומשמשים להעברת סחורות ואנרגיה, כמו גם פליטים ואף גורמי טרור.

נתונים גיאוגרפיים בסיסיים וגבולות (ברקובסקי, 2017)

שטחה של טורקיה המודרנית כ-782 אלף קמ"ר. הוא דומה לזה של פקיסטאן, גדול ב-140 אלף קמ"ר מזה של צרפת, ויותר מפי שניים מזה של גרמניה. רוב שטחה הריבוני נפרס ביבשת האסייתית (ונקרא היסטורית "אנטוליה") ורק פחות מ-3% משתייכים לאירופה (החבל שנקרא "תֶּרְקִיָּה"). לטורקיה גישה לארבעה ימים: לים השחור בצפון, ים מרמרה והים האגאי במערבה וליים התיכון בדרומה. בימים הללו נמצאים בריבונותה כ-500 איים. נוסף על כך טורקיה שולטת במצרים, בין החשובים ביותר לשיט העולמי - בוספורוס ודרדנלים - שמקשרים דרך ים מרמרה בין הים השחור לים התיכון. בסך הכול לטורקיה כ-7,200 ק"מ של חוף. לכך יש להוסיף את השליטה הטורקית בצפון קפריסין - מדינת חסות שאינה מוכרת מבחינת החוק הבינלאומי. ביבשה גובלת טורקיה עם שמונה מדינות. כולן היו בעבר פרובינציות של האימפריה העות'מאנית או שטחים שכבשה, ושבתקופות שונות נותקו ממנה במהלך מלחמות או בעקבות הסכמים דיפלומטיים. בדרום מזרחה גובלת טורקיה עם סוריה (כ-900 ק"מ של גבול, שהורחב בעקבות המבצע הצבאי הטורקי בשטח סוריה) ועם עיראק (367 ק"מ). במזרח שוכנות: איראן (גבול באורך של 534 ק"מ); המובלעת של האזור האוטונומי של נחצ'יבן השייך לאזרבייג'אן (17 ק"מ) וארמניה (311 ק"מ). בצפון מזרח לטורקיה גבול משותף עם גאורגיה (273 ק"מ), בצפון-מערב גובלת בבולגריה (223 ק"מ) וביוון (192 ק"מ, לא כולל גבול ימי).

מפה 1: גבולותיה של טורקיה

המרחב הגיאואסטרטגי בראי טורקיה

טורקיה מנתחת את המרחב שסביבה בראייה של שחור-לבן: "מי לנו ומי לצרינו". בראייה הטורקית, היא מוקפת בשחקנים ובריתות המאיימים עליה מבחינה ביטחונית או מאתגרים את שאיפתה לבסס את מעמדה כמעצמה אזורית ומובילת העולם המוסלמי. כאמור, האיום הבולט ביותר מבחינתה הוא האיום הכורדי מצד תנועת PKK ותנועת האחות שלה בסוריה YPG, ובגינם יצאה טורקיה לשורה של מבצעים צבאיים בשטחי סוריה ועיראק שכללו בין היתר יצירת רצועת ביטחון טורקית בצפון סוריה והצבת כוחות צבא טורקיים בסוריה ובעיראק (Cagaptay, 2017).

טורקיה מבינה כי במרחב שסביבה שתי מעצמות אזוריות שלהן בריתות באזור ומחוצה לו למרות היותן אויבות: איראן וישראל. בראיית טורקיה, איראן וישראל מפריעות לה לממש את תוכניותיה ואת שאיפותיה בזירות סוריה, עיראק, אזרבייג'אן, הזירה הפלסטינית ועוד. ברם, להבנתנו, נוכח האינטרסים הכלכליים מול איראן ומול ישראל, ובמיוחד בשל ההכרה בעוצמתן של מעצמות אלה, טורקיה מעדיפה לשמר מולן חיכוך מוגבל מאוד.

תרשים 3: המערכת הנוכחית – תמונת השחקנים והבריתות בראייה טורקית

תתי-מערכת המקורבת לטורקיה

טורקיה הצליחה ליצור סביבה מארג של קשרים באזור ומחוצה לו, המהווה בראייתה את אחד מעמודי התווך של התמודדותה עם האתגרים שסביבה. נכנה את מארג הקשרים הנ"ל כתתי-מערכת המקורבת לטורקיה. בשני העשורים האחרונים יצרה סביבה טורקיה תתי-מערכת המבוססת על שני יסודות: יסוד לאומי-טורקי ויסוד אסלאמי. טורקיה טווה קשרים עם מדינות האזור הן על רקע אידיאולוגי-תרבותי משותף והן על רקע אינטרסים כלכליים, אנרגטיים וביטחוניים משותפים (לדוגמה, רכש אמל"ח).

היסוד הלאומי-הטורקי עומד בבסיס קשריה ההדוקים של טורקיה עם אזרבייג'אן (מרבית תושביה שיעים, אך המשטר חילוני) ועם מדינות מרכז אסיה האחרות, דוגמת קירגיסטאן, טורקמניסטאן, אוזבקיסטאן וקזחסטאן. אזרבייג'אן מהווה בת-ברית אסטרטגית של טורקיה לאחר שזאת סיפקה לה יכולות צבאיות (דוגמת כטמ"מים) לטובת הלחימה בנגורנו קרבאך שהתנהלה במהלך ספטמבר-אוקטובר 2020 בין אזרבייג'אן לארמניה. כמו כן, טורקיה הייתה מעורבת לצד רוסיה במגעים הביך לאומיים להסדרה. (Daily Sabah, 18.2.2021). יסוד לאומי זה מסביר את הרגישות המיוחדת של טורקיה כלפי מיעוטים שונים באסיה ובבלקן. טורקיה רואה עצמה אחראית למיעוט הטורקמאני בסוריה ובעיראק, וסיפקה עד לאחרונה מקלט בשטחה לבני המיעוט המוסלמי הנרדף בסין - המיעוט האויגורי. על-פי אתר ארגון הפיתוח הבינלאומי והסיוע ההומניטרי של טורקיה TiKA, היא פועלת להעמיק את קשריה בקוסובו, באלבניה ובבוסניה, ומשקיעה בכך משאבים כלכליים ובכלל זה העברת מענקי פיתוח לאותן מדינות; בשטחן של שלוש מדינות אלה יש נוכחות צבאית טורקית.

לצד היסוד הלאומי, טורקיה רוקמת בשני העשורים האחרונים מערכת של שיתופי פעולה וקשרים קרובים עם מדינות הדוגלות בתפיסת "האחים המוסלמים". ב-2016 הקימה טורקיה בשטח קטר בסיס

צבאי, ונוכח המשבר הכלכלי הפוקד את טורקיה התחייבה קטר להשקעות בסך 15 מיליארד דולר בבנקים טורקיים ובשווקי ההון, והיא ספקית הגז הראשית של טורקיה במקום רוסיה. שתי המדינות משתפות פעולה באופן קרוב גם ברמה האזורית הן בסוריה, הן בלוב והן בכל הנוגע לסוגיה הפלסטינית ולקשרים עם תנועת חמאס ועם תנועת "האחים המוסלמים" במצרים.

נוסף על כך, טורקיה תומכת במיליציות האסלאמיסטיות של ממשלת ההסכמה הלאומית בלוב (GNA – Government of National Accord), הנלחמות נגד הכוחות החילוניים והמתונים במזרח לוב בראשותו של גנרל ח'ליפה חפתר. בדצמבר 2020 ביקר בטריפולי שר ההגנה הטורקי, הולוסי אקאר (*Hulusi Akar*) ואיים כי אם כוחותיו של חפתר יפגעו בנוכחות הטורקית במדינה, הרי שטורקיה תראה בכוחות אלה משום "מטרות לגיטימיות". בהיבט הכלכלי והאנרגטי - בנובמבר 2019 הגיעו טורקיה וממשלת ההסכמה הלאומית להסכם על תיחום גבולות המים הכלכליים ביניהן. גם באפריקה טורקיה לא טומנת את ידה בצלחת, והקימה בסיס צבאי טורקי במוגדישו שבסומליה ומתכננת להקים בסיס צבאי גם על האי סואקין בסודאן.

בהיבט המזרח-תיכוני, ארדואן אימץ אל חיקו את תנועת חמאס ומתהדר בקשריו הטובים והקרובים עם ראשיה: אסמאעיל הניה, ח'אלד משעל ואישים נוספים. טורקיה מהווה את אחד המוקדים הבולטים לפעילות חמאס בחו"ל, ופעילים צבאיים רבים של התנועה שוהים בה. בולט במיוחד צאלח אל-עארורי, שהתגורר תקופה מסוימת בטורקיה לאחר שחרורו מהכלא בישראל ונאלץ לעבור לקטר לאחר חטיפתם ורציחתם של שלושת הנערים הישראלים בגוש עציון ביוני 2014. טורקיה מעבירה מימון מדינתי לחמאס, העניקה אזרחויות טורקיות לפעילי התנועה וסיפקה רוח גבית לארגון IHH שמימש את המשט לעזה ב-2010. לצד כל זאת, שלטונות טורקיה גירשו ב-2018 חמישה פעילי חמאס צבאיים מטורקיה ללבנון (אתר "ח'לאס חמאס", *khalas hamas*). מדובר בפעילים המשתייכים למחלקת הבינוי של חמאס - יחידה צבאית חשאית בחו"ל האחראית על פיתוח אמצעי לחימה מתקדמים, ועל בניית יכולות לפגוע בישראל מהזירה הצפונית וביעדים ישראלים ויהודיים בחו"ל. נראה כי ברקע לגירוש הייתה פעילות צבאית שביצעה חמאס על אדמת טורקיה, ללא יידוע השלטונות ובאופן שהביך את טורקיה מול הקהילה הבינלאומית.

טביעות אצבעותיה של טורקיה לא מסתיימות בחמאס, והיא פועלת להגביר את השפעתה בקרב אזרחי ישראל המוסלמים בצפון הארץ, בדרומה (בקרב אזרחי ישראל הבדואים) ובמיוחד בירושלים: בהר הבית, בעיר העתיקה ובשכונות מזרח העיר. טורקיה מעבירה לעמותות אסלאמיות בארץ - במישרין או בעקיפין באמצעות עמותות טורקיות - מיליוני דולרים מדי שנה לטובת תשלומי משכורות לאמאמים, שיקום מסגדים שלכאורה נהרסו על-ידי ישראל, מלגות לסטודנטים מוסלמים, שיעורים ללימוד הקוראן ולשינונו ועוד (הרשות לאיסור הלבנת הון, 2017).

בכל הנוגע לתנועת "האחים המוסלמים" במצרים - טורקיה קיימה קשר הדוק עם משטרו של מוחמד מורסי, ולאחר הפלתו מכס השלטון לא הכיר ארדואן בחוקיות שלטונו של נשיא מצרים הנוכחי, עבד אל-פתאח אל-סיסי. ארדואן אימץ אל חיקו את "האחים המוסלמים" במצרים; הוא מעניק להם מקלט בשטח טורקיה ומאפשר להם להקים ערוצי טלוויזיה ייעודיים, ומדובר ככל הנראה בכ-1,500 פעילים השוהים בטורקיה.

גם בסוריה טורקיה מסייעת באופן צבאי לארגונים אסלאמיסטים, כולל אלה המעורבים בפעילות טרור, דוגמת "ג'בהת אל-נצרה", שכיום מהווה חלק מארגון "היאת תחריר אל-שאם" שבעבר הייתה חלק מארגון אלקאעדה.

לצד כל אלה הגבירה טורקיה את מאמציה להתקרב למדינות מוסלמיות, גם אם הן אינן דוגלות באופן מובהק בתפיסות "האחים המוסלמים". בולטות בהקשר זה פקיסטאן, אינדונזיה ומלזיה (Daily Sabah, 8.3.2020). כמו כן, מדינות אלה מהוות יבואניות של אמל"ח מטורקיה. נוסף על כך, טורקיה אירחה בשטחה מספר כנסים של תנועת "האחים המוסלמים" הבין-לאומית, שאליהם הגיעו מנהיגים מוסלמים ממרוקו, מאוריטניה, סומליה, עיראק, סוריה ולוב.

תרשים 4: קשרי טורקיה עם ארגונים וישויות על רקע אסלאמי ונוכחות צבאית טורקית

הציר הפרגמטי והמתון

טורקיה רואה בקשר המתהדק בין ישראל למדינות הסוניות המתונות, בפרט לאחר "הסכמי אברהם" בספטמבר 2020, ציר שמאיים עליה ומכוון בין היתר כלפיה ולא רק כלפי איראן. זאת בין היתר לנוכח שיתוף הפעולה בין ישראל ליוון ולקפריסין והצטרפותה של איחוד האמירויות לאחרונה לקשרים עם האחרונות. בראיית טורקיה, פורום הגז של מזרח הים התיכון (East Mediterranean Gas Forum - EMFG) שבו חברות מצרים, ירדן, יוון, קפריסין, ישראל והרש"פ, לצד צרפת, ארצות-הברית ואיחוד האמירויות, אינו פורום בנושא אנרגיה בלבד, כי אם ברית אזורית המכוונת נגד טורקיה.

ב-11 בפברואר 2021 התקיים באתונה פורום Philia שכותרתו: "בניית חברות, שלום ושגשוג ממזרח הים התיכון למפרץ". בפורום השתתפו: יוון, קפריסין, מצרים, צרפת, סעודיה, איחוד האמירויות ובחריין (Nedos, 14.2.2021). משרד החוץ הטורקי התייחס לפורום בהודעה רשמית, ומסר כי מדובר בברית שמבוססת על עוינות כלפי טורקיה ולא על חברות. עוד נמסר, כי לא ניתן להקים מנגנון יעיל ומוצלח של שיתוף פעולה, תוך התעלמות מכוונת מטורקיה ומקפריסין הטורקית. דובר AKP אף

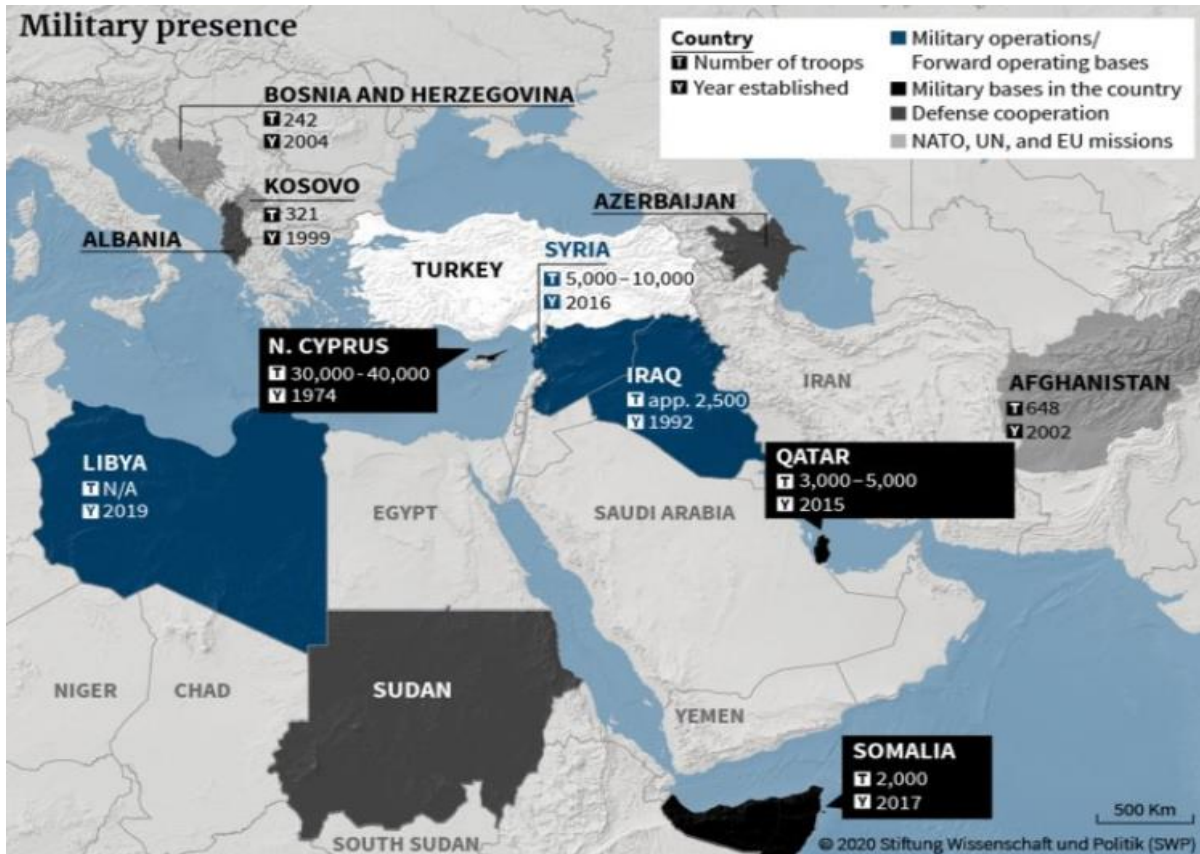
הגדיל לעשות ואיים כי אם יוון וקפריסין "היוונית" חולמות שהן יוכלו לממש את חלומותיהן, הרי שטורקיה ערבה לכך שהחלומות הללו יהפכו לסיוט.

המעצמות הבינלאומיות

טורקיה פועלת לתמרון בין שלוש המעצמות ארצות-הברית, רוסיה וסין, ומנסה לבסס את מעמדה כאחת מהמעצמות הבינלאומיות. ביטוי לכך ניתן במוטו שעליו חזר ארדואן פעמים מספר בפורומים בינלאומיים, ולפיו "העולם גדול מ־חמש" (*Dünya beşten büyüktür*), בהתייחסו לכך שעל העולם לתת מקום של כבוד לטורקיה, ולא רק לחמש החברות הקבועות במועצת הביטחון של האו"ם. טורקיה מבצעת תמרונים צבאיים בשיתוף פעולה עם סין, וב־2019 רכשה מרוסיה מערכות הגנה אווירית S400 וביצעה ניסוי במערכת בשטחה. עקב כך החליטה ארצות-הברית, תחת ממשל טראמפ, להטיל סנקציות על גורמים בתעשיות הצבאיות הטורקיות (SSB – *Savunma Sanayii Başkanlığı*), שחלקים Presidency of Defense Industries וביטלה את השתתפותה של טורקיה בפרויקט ה־F35, שחלקים ממנו היו אמורים להיות מיוצרים בטורקיה. מאז כניסתו של ג'ו ביידן לתפקיד הנשיא, מנסות טורקיה וארצות-הברית לפתור את המשבר שהתגלע סביב רכש מערכות ההגנה, כאשר טורקיה דרשה שארצות-הברית תפסיק לסייע לתנועה הכורדית בסוריה, YPG (בדיווחים תקשורתיים, דוגמת Daily Sabah).

חרף הביקורת המושמעת כלפי טורקיה ואף השיח במערב על הוצאתה של טורקיה מברית נאט"ו, טורקיה מקפידה להיות חברה פעילה ותורמת במסגרת כוחות נאט"ו וכוחות שמירת השלום של האו"ם; מבחינת גודל הסד"כ הצבאי, טורקיה היא החברה השנייה לאחר ארצות-הברית בארגון (Gonul, 2010).

מזה יותר מ־15 שנים, 1,200 חיילים טורקיים מוצבים דרך קבע מחוץ לשטחה טורקיה, כחלק מכוחות משימה בינלאומיים של נאט"ו והאו"ם: באפגניסטאן, בבוסניה ובקוסובו. לצד זאת, טורקיה מחזיקה כוחות ובסיסים צבאיים בכמה מדינות באזור, שלא במסגרת כוחות משימה בינלאומיות. בולטות בהקשר זה קפריסין הטורקית, עיראק, סוריה וקטר.

מפה 2: פריסת כוחות צבא טורקיים מחוץ לשטחה של טורקיה (כולל במסגרת כוחות בינלאומיים), מקור: מכון המחקר הגרמני SWP העוסק בנושאים בינלאומיים וביטחון

מימוש מדיניות החוץ הטורקית

טורקיה עושה שימוש במגוון כלים למימוש מדיניות החוץ שלה. היא פועלת באמצעות כלים דיפלומטיים "מסורתיים", כמו קיום יחסים דיפלומטיים ונציגויות תושבות (טורקיה מחזיקה 237 נציגויות רשמיות ברחבי העולם, ונמצאת במקום החמישי בעולם מבחינת מספר הנציגויות שלה), חברות בארגונים מולטי-טריטוריאליים ואזוריים מובילים (או"ם, נאט"ו, אבש"א (ארגון לבטחון ושיתוף פעולה באירופה), OIC (Organization of Islamic Cooperation) מועצת אירופה ועוד) ופעילות פיתוח בינלאומית וסיוע הומניטרי באמצעות ארגון טיק"א (TiKA – *Türk İşbirliği ve Koordinasyon İdaresi Başkanlığı*) הפועל מ-62 סניפים, בחמש יבשות (בדגש על מדינות ואוכלוסיות ממוצא טורקי, אך לא רק בהן) בתקציב של כ-53 מיליון דולר. כמו כן לטורקיה השפעה תרבותית בין לאומית נרחבת באמצעות רשת מוסדות התרבות Yunus Emre Foundation (כמו גם מוסדות וארגונים אחרים) הפרושה ב-58 אתרים מושינגטון ועד טוקיו, ומלונדון ועד ח'רטום.

תרשים 5: "ארגז הכלים" של מדיניות החוץ הטורקית, מעוצמה "רכה" ועד עוצמה "קשה"

יחסיה של טורקיה עם האיחוד האירופי, ארצות-הברית ונאט"ו, מהווים דוגמה לדואליות שבה מנהל ארדואן את יחסי החוץ של טורקיה. כאמור, טורקיה רואה עצמה כגשר גיאוגרפי בין המזרח והמערב, בין אירופה למזרח התיכון ולקווקז. בשל כך ובשל היסטוריית יחסי החוץ שלה עוד מתקופתה כאימפריה עות'מאנית, מנהלת טורקיה מערכות יחסים מורכבות עם מדינות רבות בגבולותיה ומעבר להם.

יחסיה של טורקיה למערב

טורקיה היא חברה חשובה בנאט"ו מזה כ-70 שנים, על רקע מיקומה הגיאואסטרטגי בין אירופה לאסיה והיותה חלק מהמזרח התיכון ומן העולם האסלאמי. זאת בנוסף לעוצמתה הצבאית המוכחת (צבאה נחשב כיום לשני בגודלו בנאט"ו, אחרי ארצות-הברית) ותחושתה - מנפילת האימפריה העות'מאנית ועד סוף המאה ה-20 - שהיא חלק מן המערב החילוני והמתקדם על בסיס מורשתו של אטאטורק. מבחינתה של הקהילה הצפון אטלנטית-אירופית האמירה ברורה - למזרח התיכון השפעה ישירה על הביטחון שלה. עם זאת, נראה כי כמה מנתוני יסוד אלה השתנו בשנים האחרונות.

מאז הצטרפותה של טורקיה לנאט"ו ב-1952, במקביל ליוון, מילאה נאט"ו תפקיד מרכזי בביטחון טורקיה ותרמה להשתלבותה בקהילה הצפון אטלנטית-אירופית. טורקיה היא מהנכסים החשובים ביותר של נאט"ו במזרח התיכון מול רוסיה, ארגוני הג'האד וסוריה של בשאר אל-אסד. נוסף על כך, היא תורמת רבות לתקציב ולסד"כ של הארגון, ושלחה יחידות וכוחות למשימות נאט"ו באפגניסטאן, בעיראק ובקוסובו. כמו כן הוקמו על אדמת טורקיה כמה בסיסי צבא חשובים, בהם בסיס אווירי אמריקני מרכזי באינג'רליק (*Incirlik*) שבו ממוקם נשק גרעיני, ובסיס מכ"ם בקורג'יק (*Kürecik*) שנועד לעקוב אחרי ההתפתחויות באיראן, וכן שני מרכזי מצוינות. בתחילת ינואר 2021 קיבלה

טורקיה למשך שנה את הפיקוד על כוח התגובה המהירה של נאט"ו, המונה למעלה מ־6,000 חיילים (ענבר, לרמן וכהן-ינרוג'ק, 2020).

בשני העשורים האחרונים הלכה טורקיה והתרחקה מהמערב, זאת למרות שהיא עדיין זקוקה לקשרים עמו, בעיקר מהבחינות הכלכלית והצבאית, ועל כן הקפידה אנקרה לשמר יחסיה עם מדינות המערב ולא להגיע לנקודת אל-חזור. סימן ברור ראשון לדרך החדשה שאינה מתואמת עם המערב, היה סירובו של הפרלמנט הטורקי לאשר מעבר כוחות אמריקניים דרך שטחה לעיראק ב־2003, כשנה לאחר עלייתה לשלטון של מפלגת AKP (ארדואן עצמו דווקא תמך בבקשה האמריקנית). בנסיבות אלה לא הסתמכה ארצות-הברית על סיוע טורקי בפעולותיה נגד דאעש, ובעלת בריתה בשטח - הן בעיראק והן בסוריה - הייתה המפלגה הדמוקרטית המאוחדת YPG, שכאמור מוגדרת על-ידי אנקרה ארגון טרור ומהווה איום הייחוס הראשון במעלה של טורקיה (Cagaptay, 2017). גם הסנקציות הקשות נגד איראן ותמיכתן הגוברת של ארצות האמנה בישראל עוררו זעם באנקרה, כמו גם העברת השגרירות האמריקנית בישראל מתל-אביב לירושלים. המתחים בין טורקיה לארצות-הברית החריפו כאשר טורקיה סטתה משמעותית ממדיניות החימוש של נאט"ו ורכשה מערכות S400 מרוסיה. ככלל, ארדואן אינו מהסס להתריס נגד מנהיגי אירופה (במיוחד נגד נשיא צרפת עמנואל מקרון) ולאיים כי יציף את אירופה בגלי הגירה, ולהשתלח בארצות-הברית. התבטאויותיו הבוטות כלפי נשיא ארצות-הברית, ג'ו ביידן, הגם שטרם היבחרו, הן הדוגמה האחרונה לכך.

יחסי טורקיה והאיחוד האירופי

לטורקיה היסטוריה של יחסים מורכבים עם האיחוד האירופי ועם כמה מהמדינות החברות בו. מימי הביניים ועד העת החדשה התחוללו בין הצדדים עשרות מלחמות ומאבקים. עם זאת, אירופה הייתה מודל לחיקוי בעת הקמת הרפובליקה הטורקית על-ידי אטאטורק. ב־1987 הגישה טורקיה בקשה רשמית להצטרף לאיחוד האירופי, שנקרא בזמנו הקהילה האירופית. התשובה הרשמית ניתנה ב־1989, ולפיה טורקיה זכאית להתקבל כחברה באיחוד, בכפוף לביצוע רפורמות פוליטיות וכלכליות. הגם שטורקיה התרעמה על התשובה, היא המשיכה ליזום מהלכים כלכליים מול אירופה כדוגמת הסכמי סחר חופשי, תיאומי מכס ועוד, שהקלו על כניסת מוצרים טורקיים לשוק האירופי. ב־1995 התקבלה טורקיה לארגון הסחר העולמי, וב־1996 חתמה על הסכם הצטרפות לאיחוד המכס האירופי ונהנתה באופן רשמי ממעמד של שותפה פעילה בשוק האירופי המאוחד.

ב־1999 הצהיר האיחוד במסגרת ועידת הלסינקי, שטורקיה רשאית להצטרף לרשימת המדינות המועמדות לחברות, והיא קיבלה את התואר הרשמי של "מועמדת מן המניין לכניסה לאיחוד". (הדר ותמר שפרמן, 2009). מ־2016 מושהה המשא ומתן על הצטרפות טורקיה לאיחוד האירופאי, ביוזמת האחרון.

לשני הצדדים מערכת אינטרסים מורכבת ודינמית. טורקיה היא שותפת סחר מרכזית של האיחוד האירופי, שמצידו שותף הסחר הראשון במעלה עבור טורקיה והמקור העיקרי להשקעות זרות בה. ב־2019 הייתה טורקיה שותפת הסחר החמישית בגודלה של האיחוד, והיקף הסחר ההדדי עמד על כ־138 מיליארד אירו (European Commission Website, 2020). טורקיה היא, כזכור, הגשר היבשתי בין אירופה למזרח התיכון ולקווקז, ודרכה עוברים צינורות נפט וגז מאזור הקווקז ומרוסיה לאירופה.

כמו כן, היא נתפסה כחוצצת בין מדינות אירופה ובין ברית-המועצות דאז (רוסיה כיום) וכחיץ ומגן הן מפני ארגוני טרור כמו דאעש, והן מפני גלי הפליטים שברחו, בעיקר מסוריה, בשל "האביב הערבי". טורקיה היא המדינה שבה מספר הפליטים הגדול בעולם, וכיום שוהים בה כ-4 מיליון פליטים ומבקשי מקלט. כ-3.6 מיליון מהם הם פליטים סורים. מצב זה מאפשר לטורקיה מנוף לחץ על אירופה, כאשר ברצותה היא עשויה לאפשר לפליטים להמשיך את מסעם אל היעד האמיתי שלהם - אירופה. (The Marker, 29.2.2016).

במרוצת השנים הלכו והתחדדו הנושאים המרכזיים השנויים במחלוקת בין טורקיה לאיחוד האירופי ומהווים, לפחות באופן מוצהר, חסמים בפני הצטרפות טורקיה לאיחוד:

1. **הסוגיה הקפריסאית.** האיחוד האירופי דורש מטורקיה להכיר בקפריסין, להוציא את כוחותיה מהאי, להסיר את החרם הכלכלי שהטילה עליו ולפתוח את נמלי הים והאוויר שלה לכלי שיט וטייס מקפריסין.
2. **כיבוד המרחב האווירי והמים הטריטוריאליים של יוון.** על רקע גילוי שדות גז עשירים מתחת למימי הים התיכון, והמחלוקות בנוגע להגדרת המים הכלכליים של טורקיה, קורא האיחוד האירופי לטורקיה להפסיק את ההפרות החוזרות ונשנות של המרחב האווירי והמים הטריטוריאליים של יוון, לפתור את המחלוקות שלה עם יוון בנוגע לגבולות היבשתיים והמרחבים האוויריים, ולחתום ולאשרר את אמנת האו"ם בנושא חוק הים (UNCLOS).
3. **חופש הביטוי.** טורקיה עדיין אינה עומדת בסטנדרטים של מדינה דמוקרטית ואינה מכבדת במלואו את חופש הביטוי, לרבות חופש העיתונות. יש לציין שטורקיה עדיין אינה מוכנה לנהל דיון פתוח בנוגע לרצח העם הארמני.
4. **זכויות מיעוטים.** טורקיה עדיין אינה מעניקה זכויות מיעוט ראויות למיעוט הכורדי במדינה. למעשה רק ב-2002 בוטל האיסור על שידור, חינוך ופעילויות תרבותיות בשפה הכורדית. במקביל החלה טורקיה להתרחק בעצמה מן האיחוד האירופי. ראשיתה של ההתרחקות בהבנה שלמרות הצהרותיה על נכונותה לעמוד בתנאי האיחוד, אין למדינות אירופה נכונות אמיתית לצרף אותה, מדינה מוסלמית בת למעלה מ-84 מיליון איש, כ-98% מהם מוסלמים. היחסים הידרדרו במהירות בעקבות הביקורת האירופית החרפה על מניעת חופש ביטוי, השלכת אנשי תקשורת ואופוזיציה לכלא ומעצרים ללא משפט אחרי ניסיון ההפיכה ב-2016. בשנים האחרונות ברור למנהיגי טורקיה שהסיכויים להצטרף לאיחוד האירופי נמוכים ביותר. הצעד האחרון בהקשר זה, החלטת האיחוד להטיל סנקציות על טורקיה בשל קידוחי הניסיון שלה ליד חופי קפריסין, ואי הנכונות להבין את נקודת המבט הטורקית, הם נקודת מפנה חריגה בחומרתה. הגם שיש מדינות באיחוד האירופי הסבורות כי צירופה של טורקיה יעניק לאיחוד תפקיד מכריע בשמירה על יציבותו של החלק המזרחי של המזרח התיכון, מדינות אחרות אינן תומכות בהצטרפות טורקיה, על רקע האסלאמיזציה הגואה גם כן במדינות אירופה.

יחסי טורקיה-רוסיה

סיום המלחמה הקרה העניק לטורקיה חופש פעולה רחב יותר במדיניות החוץ שלה, ועקב כך היא מהדקת את יחסיה עם רוסיה. מגמה זאת התחזקה בצל הנטייה של ארצות-הברית לצמצם את

מעורבותה במזרח התיכון. ההתקרבות ביחסים בין טורקיה ורוסיה החלה דווקא אחרי שטורקיה הפילה מטוס קרב רוסי בסוריה, וטייסו צנח ונרצח על-ידי מיליציה פרו-טורקית. הניסיונות הטורקיים לבקש מחילה מרוסיה הניבו דיאלוג משמעותי, ובין שאר צעדי הפיוס החליטו הטורקים לרכוש מרוסיה מערכת הגנה אווירית (S400).

עם זאת, הקשרים בין טורקיה לרוסיה רצופים בעיות וחשדנות הדדית. חששה של טורקיה מפני הגמוניה רוסית צפוי לצנן את תהליך הידוק היחסים. כמו כן, מהלכי טורקיה אינם מהווים "משחק סכום אפס" מול נאט"ו. לראיה, בביקורו באנקרה באוקטובר 2020 שיבח מזכ"ל הארגון יינס סטולטנברג את טורקיה על תרומתה למבצעים, למשימות ולפעילות של נאט"ו, והדגיש שטורקיה ממלאת תפקיד מפתח בנאט"ו (Website news, 5.10.2020). עם זאת, רוסיה כיום היא ספקית אנרגיה משמעותית עבור טורקיה, הדלה במקורות אנרגיה משל עצמה ותלויה בייבוא.

יחסי טורקיה-איראן

מדיניות החוץ שמנהלת טורקיה עם איראן מורכבת יותר, ומושפעת ממארג של אינטרסים: פנימיים וחיצוניים, פוליטיים, מדיניים, אזוריים, אסטרטגיים וכלכליים. לאיראן ולטורקיה השפעה הדדית ניכרת זו על זו בשל הקרבה הגאוגרפית, הגבול המשותף הארוך (534 ק"מ), היחסים הלשוניים והאתניים והיבטים תרבותיים רבים משותפים.

לשתי המדינות אינטרסים משותפים רבים: בראש ובראשונה בלימת מגמות הבדלנות של הכורדים בעיראק ובסוריה - הן בשל אינטרסים מדיניים פנימיים דומים (חשש המשותף מפני זליגת מגמות אלו גם לתוך שטחיהן, הוביל אותן לשותפות במהלך השנים ולמאמץ למנוע מהכורדים להתקדם לקראת עצמאות) והן בשל אינטרסים פוליטיים ואסטרטגיים חיצוניים שונים (בעיני טהראן כינון חבל ארץ עצמאי, שאינו נתון למרותה, עלול לשבש את התוכניות האופרטיביות והאסטרטגיות שלה ומהווה "קו אדום"), הברית של טורקיה עם קטר מול סעודיה ומדינות מפרץ נוספות (שמשרתת את האינטרסים של איראן בטווח הקצר) וכן יחסי כלכלה ומסחר. מכנה משותף נוסף הוא ששתיהן רואות בארצות-הברית גורם שפעולותיו מסכנות את משטריהן שכן להערכתן האחרונה חותרת להחלפתם. בעבר הייתה המדיניות הפררמערבית של טורקיה לצנינים בעיני טהראן, אולם כיום האחרונה אינה מסתירה את שביעות הרצון שלה מהעמדות האנטיאמריקניות והאנטיישראליות של אנקרה. עם ההחרפה ביחסים בין טורקיה לישראל והתבססות שלטון ארדואן, המשיכה והעמיקה מערכת היחסים הכלכלית, המדינית והמודיעינית בין טורקיה לאיראן. טהראן גם תמכה בארדואן בעת ניסיון ההפיכה הכושל ב-2016, והייתה הראשונה שהביעה תמיכה בו לאחר מכן. (לינדנשטראוס, 2018).

בד בבד, לאנקרה ולטהראן יש אינטרסים מנוגדים במישורים שונים: איראן חוששת מהכוונות הניאר עות'מאניות של טורקיה ומניסיונותיה להגביר את השפעתה במזרח התיכון, ואילו טורקיה חוששת משאיפותיה של איראן להנהגה אזורית. במישור האסלאם הפוליטי, כל אחת מהן רואה עצמה כמנהיגה של ציר אסלאמי שונה ומנוגד: טורקיה כמנהיגת העולם הסוני-אח"סי ואילו איראן כמנהיגת העולם השיעי.

גם במישור המדיני והביטחוני לטורקיה ולאיראן אינטרסים מנוגדים. בראש ובראשונה בא מתח זה לידי ביטוי בהקשר של סוריה, שבשטחה הן מנהלות מאבק מורכב, הגם שברובו אינו ישיר אלא

מתנהל באמצעות שלוחים (חזבאללה ומיליציות שיעיות מול לוחמים סונים קיצוניים שנכנסים לסוריה משטח טורקיה). איראן רואה את המשך שלטונו של אסד כהכרחי לקידום מדיניותה ולביצור מעמדה האזורי, ואילו אנקרה פועלת לסיום שלטונו. כמו כן, אנקרה חוששת מהשפעתה הניכרת של איראן בעיראק, והייתה רוצה לראות תמונה מאוזנת יותר, שבה גם למיעוט הסוני יש השפעה. ייתכן שבעתיד תהיה עיראק מקור גדול יותר למתיחות בין טורקיה ואיראן מאשר סוריה. מתיחות ביחסים נרשמה גם עם הקמתה של מערכת מכ"ם בקורג'יק (*Kürecik*) כחלק ממערכת נאט"ו להגנה מפני טילים (ולמעשה, להגנה מפני איראן) בספטמבר 2011.

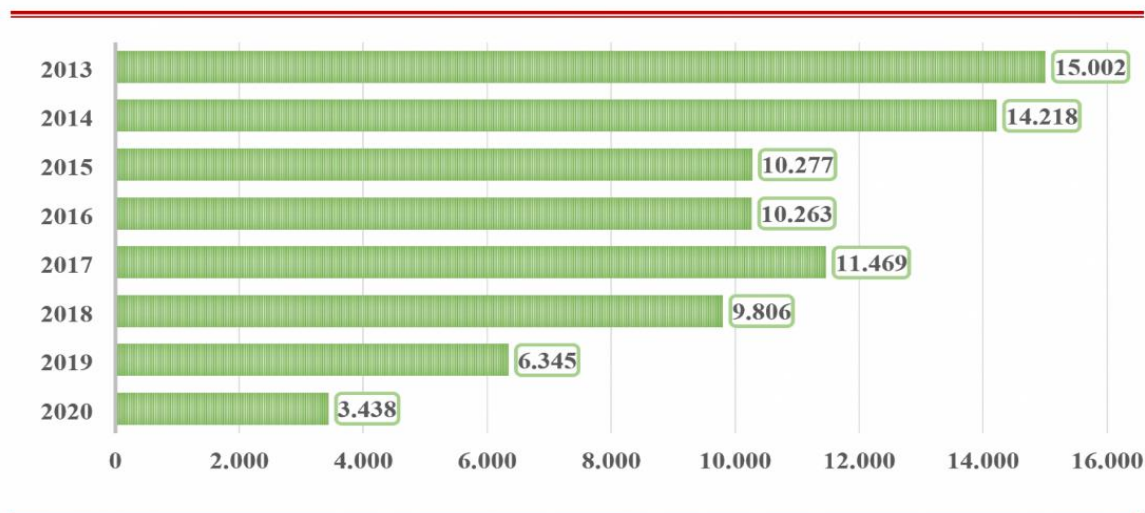
רכיב חשוב מאוד ביחסי שתי המדינות הוא יחסי הכלכלה והמסחר ביניהן, המשמשים גורם מאזן וממתן. התחום העיקרי במסחר בין טורקיה לאיראן הוא אנרגיה. טורקיה מפיקה ליגניט (פחם חום), אך מייבאת 75% מצריכת האנרגיה שלה. שנים רבות הייתה איראן ספקית האנרגיה העיקרית של טורקיה, ומנגד אין לשכוח את הסיוע המשמעותי של טורקיה לכלכלת איראן בתחילת העשור הקודם באמצעות עסקת "זהב תמורת נפט", שבה רכשה טורקיה נפט איראני שהיה נתון לסנקציות מערביות (בעקבות זאת הגיע הסחר ההדדי ב-2012 ל-22 מיליארד דולר). בדרך זאת הצליחה איראן להמיר את הלירות הטורקיות ששולמו עבור הגז והנפט שטורקיה רכשה (ולא יכלה לשלם בדולרים), בזהב שנרכש בטורקיה והועבר לאיראן. כך סייעה, למעשה, המערכת הבנקאית הטורקית לאיראן לעקוף את המגבלות שהוטלו עליה בשימוש במערכת הבנקאות העולמית ובמנגנון הסליקה של Swift, ולהרים מחדש את כלכלת המדינה.

ב-2017 סיפקה איראן לטורקיה מחצית מצריכת הנפט שלה. כמו כן, איראן היא ספקית הגז השנייה בגודלה של טורקיה, ומספקת כ-20% מצריכת הגז שלה (טורקיה גם מחויבת לצרוך את הגז האיראני בחוזה ארוך טווח - עד 2026). טורקיה נהנית כיום (עד לחודש מאי 2021) מפטור (Waiver) מהסנקציות האמריקניות על יבוא נפט מאיראן. לא ברור אם יחודש הפטור, והיה ולא - האם תנקוט טורקיה בשיטות דומות לאלה שנקטה לפני כ-20 שנים לעקיפת הסנקציות.

ברקע פועלת טורקיה להשיג ספקי אנרגיה חדשים כדוגמת רוסיה, אזרבייג'אן וקטר, ואף הקימה לצורך זה מסוף גז נוזלי חדש. כמו כן היא פועלת להפיק גז שנמצא בתחומה בים השחור, כך שאנקרה הולכת ומקטינה את התלות האנרגטית באיראן ואת היקף הסחר ההדדי, ומשפרת את מאזן הסחר עם איראן (ב-2020, לראשונה מזה שנים רבות, נטה מאזן הסחר לטובת טורקיה).

טהראן איננה רואה בעין יפה התפתחויות אלה, אולם מעבר למתן הנחות במחירי הנפט והגז קשה להעריך כיצד תפעל מול טורקיה במישור הכלכלי. ניתן לראות כי מדיניות החוץ הטורקית היא רב-ממדית בהיבטי המקום והזמן. היא מנהלת מדיניות חוץ ענפה, שמכוונת כלפי המזרח, המערב והמדינות השכנות לה. בציר הזמן, טורקיה משנה את מדיניות החוץ שלה מול מדינות נתונות בהתאם לשינויים במצבה המדיני והכלכלי המשפיעים על שינוי באינטרסים הלאומיים שלה.

תנודתיות זו במדיניות החוץ מוכיחה, כי בסופו של יום טורקיה רואה במדיניות החוץ כלי שרת בהקשר הביטחון הלאומי לטובת חיזוק עוצמתה מבית. הביטחון הלאומי ובתוכו גם מדיניות החוץ מכוון בראש ובראשונה פנימה לעבר טורקיה עצמה.

טרשים 6: היקף הסחר טורקיה – איראן בין השנים 2013-2020 (במיליארדי דולרים ארצות-הברית). מקור: Turkish Statistical Institute

מימוש מדיניות החוץ הטורקית - מניעים ובלמים

בבואה של טורקיה לממש את מדיניות החוץ, זוכים שיקולי הפנים למקום משמעותי ויש בכוחם אף לגבור על שיקולים מדיניים וביטחוניים כביכול "טהורים". מדובר בראש ובראשונה בשיקולים הנוגעים לכלכלת טורקיה וכן שיקולים פוליטיים-קואליציוניים. המשמעות היא שארדואן מוכן לבצע בזירת החוץ צעדים שיש להם מחירים מדיניים, לטובת מעמדו בקרב הציבור הטורקי והסטת תשומת הלב מבעיות פנימיות. אם בתקופת אטאטורק האמירה שביטאה את תפיסת הביטחון הלאומי הייתה "שלום בבית - שלום בעולם" (*Yurtta sulh, cihanda sulh*), הרי שלשיטתו של ארדואן "עימות בעולם - שלום בבית" (*Cihanda çatışma, yuttra sulh*)².

בשעה שאטאטורק גילה אחריות בהתנהלותו בזירת החוץ, והפנים את חשיבותה של טורקיה ברמה האזורית והבינלאומית כגורם מייצב, ארדואן מנצל את המיקום הגיאואסטרטגי של טורקיה כדי להפוך אותה לגורם מערער יציבות וזאת, כאמור, בין היתר לטובת יציבות בזירה הפנימית.

כלכלת טורקיה

הכלכלה הטורקית היא גורם מרכזי המשפיע על יישומה בפועל של מדיניות החוץ הטורקית. במהלך המחקר זיהינו שני היבטים שבהם הכלכלה הטורקית מהווה גורם דוחף, ושני היבטים בהם הכלכלה מהווה גורם בולם:

מאז 2018 כלכלת טורקיה מצויה במשבר עמוק. התמ"ג לנפש ירד אל מתחת ל-10,000 דולר והאינפלציה דרספרתית (14.6% נכון ל-2020), חרף שאיפת הממשלה הטורקית להורידה למספר חד ספרתי. שער הלירה הטורקית ירד בשלוש השנים האחרונות ב-152% בהשוואה לדולר האמריקני, ומאז 2008 חל פיחות של 400% בשער הלירה הטורקית. בסוף מרס 2021 עמד השער העדכני על

² אין מדובר בציטוט של ארדואן, אלא בפרשנות של כותבי העבודה.

8.485 לירות טורקיות לדולר, בהשוואה לשער ב-2018 שעמד על 4.824 לירות טורקיות לדולר (נתוני קרן המטבע הבינלאומית). בנוסף, נרשמה ירידה משמעותית בהיקף ההשקעות הזרות, למעט מצידה של קטר המהווה בתברית של טורקיה ופועלת לסייע לה כלכלית.

בריאיון שערכנו ב־בפברואר 2021 עם דיפלומט טורקי בכיר לשעבר, הוא התייחס לסוגיה הכלכלית. כך, חברת פולקסוואגן, שהייתה אמורה לחנוך בטורקיה מפעל לייצור כלי רכב, חזרה בה בשל חוסר יציבותה של טורקיה ובחרה בצ'כיה כזירה חלופית. נוסף על כך, כמה בעלי הון טורקיים בוחרים שלא להשקיע בטורקיה אלא במדינות אחרות, דוגמת מלטה.

למרות המשבר הכלכלי ארדואן מסרב לאפשר לבנק המרכזי הטורקי להעלות את שערי הריבית, בשל רצונו למנוע פגיעה בשכבות הנמוכות המהוות בסיס התמיכה הפוליטי שלו. ככלל, המצב הכלכלי במדינה אינו מהווה חסם בפני ארדואן בבואו להשקיע כספים לטובת מימוש מדיניות החוץ. זאת, חרף העובדה כי שיגור כוחות צבאיים למשימות צבאיות מחוץ לגבולות טורקיה משמעו הקצאת יותר משאבים כלכליים.

ממידע רשמי שפרסמה סוכנות הידיעות הטורקית "אנדולו", תקציב הביטחון של טורקיה ל-2021 גדל ב-15.7% בהשוואה ל-2020. ככלל, מאז 2015 גדל תקציב הביטחון של טורקיה בכ-70%. התקציב הכולל של טורקיה ל-2021, כפי שאושר בפרלמנט הטורקי, עומד על 169.6 מיליארד דולר; מתוכו תקציב הביטחון עומד על 17.3 מיליארד דולר שהם 9.8% מהתקציב. מכלל תחומי הביטחון, התחום שבו נרשם הגידול המשמעותי ביותר הוא פיקוד משמר החופים שתקציבו עלה ב-30.3%. לאחריו גידול גם בתקציבים של משרד ההגנה, שירות המודיעין הטורקי (MIT; Millî İstihbarat Teşkilatı) ועוד.

עיסוק בביטחון כאמצעי להשגת לגיטימציה ציבורית בזמן משבר כלכלי

ארדואן עושה שימוש פופוליסטי בעימותים הצבאיים מחוץ לגבולות טורקיה כדי לטעת בקרב הציבור תחושת איום, כאילו המדינה נתונה תחת מתקפה ומצור. מצב ביטחוני כזה מקבע תודעה של צורך במנהיגות חזקה שיוודעת להפעיל כוח, ויוצר מצג שווה כאילו על הציבור לבחור בין ביטחון ובין שגשוג כלכלי. דיפלומט אמריקאי בכיר לשעבר התייחס באוקטובר 2020 למדיניות החוץ של טורקיה וטען כי כאשר נרשמת ירידה במצב הכלכלי של טורקיה, ארדואן פועל להפגין כוח ועוצמה כלפי חוץ כדי להשיג לגיטימציה מהציבור הטורקי. כאמור, האויב החיצוני הנתפס כקבוע וכמאיים ביותר הוא הכורדים, הן בתוך טורקיה והן מחוץ לגבולותיה.

מיצובה של טורקיה כיצואנית אמל"ח

ארדואן הלאים את כלל התעשיות הצבאיות של טורקיה, והכפיף אותן אליו. כתוצאה מכך התעשיות הולכות ונעשות עצמאיות; הן פחות תלויות ברכש בחו"ל ומייצאות אמל"ח. על-פי פרסומים בתקשורת הטורקית (Daily Sabah), בשנה האחרונה חתמה טורקיה על מספר עסקאות לאספקת כטמ"מים תוקפים ונושאי חנ"מ, כלי רכב משוריינים ואמצעי לחימה ימיים למספר מדינות דוגמת פקיסטאן, מלזיה, אינדונזיה, אזרבייג'אן, עומאן, בחריין, לוב, אוקראינה, תוניסיה וקניה. תחום ייצוא זה מובל על-ידי העמותה להתעצמות הכוחות הצבאיים של טורקיה (Türk Silahlı Kuvvetleri) TSKGV.

SIPRI (Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfi) הכפופה לארדואן. מנתונים רשמיים של מכון המחקר SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) במהלך השנים 2014-2019 עלה היקף הייצוא הביטחוני של טורקיה עלה מ-165 מיליון דולר ל-245 מיליון דולר, כך שכיום טורקיה מדורגת במקום ה-14 מבין יצואניות הנשק בעולם.

סנקציות: כלי מרתיע כלפי ארדואן

מן הצד האחר, מדיניות החוץ האגרסיבית של טורקיה משיתה השלכות שליליות על כלכלת המדינה. כאמור, בסוף 2020 החליטה ארצות-הברית להטיל סנקציות על גורמים בתעשייה הצבאית הטורקית בעקבות פרשת רכש ה-S400 מרוסיה. על-פי פרסומים בתקשורת הטורקית (Hürriyet, 26.2.2021), טורקיה מנסה להידבר עם ממשל ביידן (וקודם לכן עם ממשל טראמפ) כדי להסיר את הסנקציות הללו. בין היתר, התחייבה שלא להטמיע את מערכות S400 במערכות האמל"ח המשמשות את כוחות נאט"ו.

באוקטובר 2016 נעצר בטורקיה אזרח ארצות-הברית אנדרו ברונסון, ששימש ככומר באיזמיר, לאחר שטורקיה טענה כי הוא קשור לתנועתו של פטהוללה גולן ומעורב בריגול לטובת ארצות-הברית. ממשל טראמפ ניסה לשחררו, אולם ארדואן התנה זאת בהסגרתו של גולן המתגורר בארצות-הברית לידי טורקיה. נוכח התעקשות ארדואן, החליטה ארצות-הברית באוגוסט 2018 להטיל סנקציות על שרי המשפטים וההגנה של טורקיה ולהעלות את המיסים על מוצרים טורקיים, דוגמת אלומיניום; מהלכים אלה פגעו בכלכלה הטורקית והביאו לשחרורו של ברונסון באוקטובר אותה שנה, בלי שארצות-הברית נענתה לתנאי של ארדואן בנוגע להסגרת גולן.

בכל הנוגע לצמצום בהשקעות זרות ובסחר חוץ - כאמור, עוד לפני משבר הקורונה נרשמה ירידה בהיקף ההשקעות הזרות והסחר מול טורקיה, ועל-פי מספר חוקרים שעיימם שוחחנו, ברקע לכך תחושת חוסר היציבות בזירה הטורקית על רקע היחלשות הכלכלה והקושי לצפות את מדיניותו של ארדואן.

בסיון שקיימנו ביוון (1-5.11.2020) התייחסו בפנינו מספר גורמים יווניים רשמיים לסוגיית ההשקעות הזרות ביוון והסחר דרכה, במקום בטורקיה או דרך טורקיה. בכיר במשרד החוץ היווני ציין, כי יוון פועלת להציג את טורקיה בפני מדינות רבות בעולם כזירה לא יציבה להשקעות ולמסחר, נוכח התנהלותו של ארדואן, ותחת זאת מעודדים את אותן מדינות להסיט את פעילותן הכלכלית מטורקיה ליוון. נוסף על כך, בביקור באלכסנדרופולי (צפון יוון, בסמוך לגבול הטורקי) הציגו בפנינו מנהלי נמל אלכסנדרופולי את התוכנית לתעל שינוע של סחורות וגז מאלכסנדרופולי לאיחוד האירופי, כציר עוקף לשינוע דרך מצרי הבוספורוס. להתרשמותנו, יוון לא תוכל לייצר חלופה של ממש למצרי הבוספורוס, אולם אפשר כי ברית נאט"ו תגביר את השימוש ביוון לשינוע ציוד וכוחות לאירופה.

הפוליטיקה הפנים-טורקית

ב-2015, ולראשונה מאז עלתה מפלגת AKP לשלטון, איבדה המפלגה את הרוב המוחלט בפרלמנט הטורקי, אך היא עדיין המפלגה הגדולה ביותר. בלית ברירה, נאלצה AKP לקיים שותפות עם מפלגת הפעולה הלאומנית MHP (*Milliyetçi Hareket Partisi*, Nationalist Movement Party), תחת השם

"ברית הרפובליקה" (*Cumhur Ittifaki*). שתי המפלגות אמנם אינן שותפות קואליציוניות, אך MHP תומכת על-פי רוב בחוקים שמקדמת AKP בפרלמנט הטורקי (Oktay, 2020).

MHP היא מפלגה אולטרה-ימנית המוגדרת כלאומנית בעלת השפעות אסלאמיות, ובראשה עומד דוולת באהצ'לי (*Devlet Bahçeli*). המפלגה חרטה על דגלה את המאבק ב-PKK ומתנגדת לכל סוג של פתיחות כלפי המיעוט הכורדי. כמו כן, למפלגה סממנים פשיסטיים ואף אנטישמיים, כולל ביחס לישראל, והיא מסויגת מאוד מהגלובליזציה.

בריאיון, שערכנו בינואר 2021 עם גורם אקדמאי בטורקיה הוא התייחס לשותפות בין שתי המפלגות ואמרה כי MHP הפכה ל"ממליכת המלכים" של הפוליטיקה הטורקית, וכי ארדואן תלוי מבחינה פוליטית בבאהצ'לי. באהצ'לי דוחף את ארדואן למדיניות אגרסיבית יותר בזירת החוץ, ולהתחשבות פחותה בקשרים עם המערב.

יש קושי לאמוד את השפעתה האמיתית של השותפות MHP-AKP על מדיניות החוץ. מצד אחד, מאז 2016 טורקיה אכן מקיימת שורה של מהלכים תקיפים מול המיעוט הכורדי, ששיאם במבצעים הצבאיים בצפון סוריה ב-2019. התנהלות זאת של טורקיה עולה בקנה אחד עם יחסה של מפלגת MHP כלפי המיעוט הכורדי, והיא מהווה שינוי ביחס למדיניות ההיפתחות (*Açılım*) כלפי המיעוט הכורדי שהנהיג ארדואן בשנותיו הראשונות כראש ממשלת טורקיה (טולידאנו, 2010).

מצד אחר, אחת מסוגיות הליבה עבור MHP היא ההגנה על המיעוט האויגורי בחבל שינג'יאנג (Xinjiang) שבסין מפני הדיכוי האלים מצד המשטר. בבחינה שביצעה Oktay (2020) היא מצאה, כי מאז כינון השותפות MHP-AKP טורקיה לא מגלה אסרטיביות ופעלתנות מיוחדת בסוגיית האויגורים: ביוני 2019 הועלתה בפרלמנט הטורקי הצעה לחקור את יחסה של סין למיעוט האויגורי, אולם ההצעה לא עברה בשל התנגדות AKP והימנעות MHP. ברקע לכך, הצורך של טורקיה לשמר קשרים תקינים מול סין, משיקולים כלכליים בעיקר. לאחרונה אף נטען כי ארדואן מוכן להסגיר לידי סין אויגורים שנעצרו בטורקיה, בתמורה לקבלת החיסון הסיני לקורונה.

עדות עדכנית לקו הניצי שמובילה MHP ניתן לראות בתגובה להכרה האמריקנית ברצח העם הארמני באפריל 2021. באהצ'לי קרא להשמיש את מערכת ה-S400, ולדרוש מארצות-הברית פיצוי על הוצאתה של טורקיה מפרויקט ה-F35 (Daily Sabah, 27.4.2021).

גורמי כוח המעורבים במדיניות החוץ

אופי המשטר של מדינה משפיע על התנהלותה ברמה האזורית והגלובלית. מאז כישלון ניסיון ההפיכה ב-2016 ערך ארדואן שינויים מפליגים באופי המשטר הטורקי, והפך לשליט אוטוריטרי וריכוזי המדכא את מתנגדיו ביד קשה ובאורח לא דמוקרטי, ופוגע בין היתר במעמדו המיוחד של הצבא הטורקי, בזכויות האזרח ובעיתונות החופשית. להבנתנו, ארדואן הוא הגורם המכתיב את מדיניות החוץ ומקבל את ההחלטות המרכזיות. לצד זאת, אנו מזהים ארבעה גורמי כוח בטורקיה העוסקים גם הם בסוגיות של מדיניות החוץ הטורקית; ארבעת הגורמים הללו מהווים למראית עין "כוורת" קבלת ההחלטות של טורקיה בסוגיות של מדיניות החוץ.

תרשים 7: גורמים המעורבים בתהליכי קבלת החלטות בנושאי מדיניות החוץ

אחד מהגורמים הקרובים ביותר אל ארדואן הוא אברההים קאלין (*Ibrahim Kalin*), שמוגדר "דובר הנשיאות". ב־2018 שימש כסגן ראש המועצה לביטחון לאומי (ארדואן משמש כראש המועצה) ובפועל, מתפקד כיועץ לביטחון לאומי של ארדואן וכשליחו המיוחד מול ארצות־הברית. ימים ספורים לאחר השבעתו של הנשיא ביידן לנשיא ארצות־הברית קיים ג'ייק סאליבן, היועץ לביטחון לאומי האמריקני, שיחה עם קאלין. בשיחה הביע סאליבן את שאיפתו של ממשל ביידן לבסס קשרים טובים בין טורקיה ובין ארצות־הברית, להרחיב את שיתופי הפעולה ולפעול ליישוב מחלוקות. סאליבן בירך על חידוש השיחות בין טורקיה ליוון, ועל הכוונה של האו"ם לחדש את השיחות בנוגע לקפריסין (הודעת מחלקת המדינה האמריקנית מיום 2.2.2021). קאלין הוא שטבע ב־2013 את המונח "בדידות מזהרת" בנוגע למצבה הגיאוראסטרטגי של טורקיה, בהתייחסו לטענה כי טורקיה נותרה לבדה במזרח התיכון.

לאחר קאלין, שר ההגנה הטורקי הולוסי אקאר הוא גורם בעל השפעה מסוימת בתחום מדיניות החוץ. אקאר שימש רמטכ"ל צבא טורקיה בשנים 2015-2018, ושימש בשורה של תפקידי פיקוד במסגרת נאט"ו במלחמות בבוסניה ובאפגניסטאן. אקאר הוא שר ההגנה הראשון שממונה מקרב שורות הצבא הטורקי (נכנס לתפקידו ביולי 2018). לצד זאת, לאקאר ככל הנראה היו בעבר קשרים עם תנועתו של פטהוללה גולן, אך הוא אינו חבר באופן רשמי בקבוצה או במפלגה פוליטית ובכלל זה AKP.

אקאר מוביל את הפעילות הצבאית של טורקיה מחוץ לגבולות המדינה, ומגלה פעלתנות רבה בסוגיות חוץ ומתייחס גם להיבטים מדיניים ולא רק ביטחוניים: הוא הביע את תמיכתה של טורקיה בלחימה של אזרבייג'אן בנגורנו-קראבאך, הביע את רצונה של טורקיה להמשיך בשיחות הקרבה עם יוון והתייחס לרצונה של טורקיה לשפר את היחסים עם האיחוד האירופי.

על פי גורם המעורה בהנהגה הטורקית, לאקאר השפעה על ארדואן. גורם נוסף ב"כוורת" הוא האקאן פידאן (*Hakan Fidan*) - ראש שירות המודיעין הטורקי ה-MIT ששירת בעבר במשרד החוץ הטורקי ומהווה איש אמון של ארדואן. לפידאן השפעה מוגבלת על תהליכי קבלת ההחלטות בתחום מדיניות החוץ, וקודם לניסיון ההפיכה ב-2016 הייתה השפעתו משמעותית יותר. לפידאן נודע תפקיד מרכזי בקיום דיפלומטיה חשאית "מאחורי הקלעים", ושליחויות מיוחדות בשמו של ארדואן.

הגורם הרביעי הוא מולוט צ'אבושוואולו (*Mevlüt Çavuşoğlu*) - שר החוץ הטורקי. הוא בעל השפעה נמוכה על תהליכי קבלת ההחלטות, אך מעורב באופן פעיל ביישום מדיניות החוץ. שר החוץ הראשון בממשלות ארדואן היה אהמט דאוטאולו, שהתווה את מדיניות החוץ של טורקיה והיה גורם מרכזי ופעיל. לעומת דאוטאולו, צ'אבושוואולו מצטייר כטכנוקרט הפועל על-פי הנחיות ארדואן.

נראה כי ארבעת האישים אינם גורמי כוח שמשפיעים באופן משמעותי ועמוק על תהליכי קבלת החלטות. הארבעה מהווים יחד גורם דוחף למדיניות החוץ, שכן הם משמשים "מכשיר" בידי ארדואן למימוש מדיניותו, אך לא משפיעים על קבלת ההחלטות בתחום מדיניות החוץ.

פרק שלישי: הפעילות הטורקית במרחב הים התיכון

אסטרטגיה ימית

אסטרטגיה ימית מטרתה לבסס, בימי שלום כבימי מלחמה, את העוצמה בים, לסייע לה ולהגביר אותה (מהן, 1985). מטרת האסטרטגיה הימית (כמו האסטרטגיות היבשתיות והאוויריות) היא עיצוב המציאות לטובת האינטרסים של מדינה אחת תוך השפעה על מדינות אחרות. יש שלושה סוגים של אסטרטגיה ימית (גור לביא, 2017):

- אסטרטגיה של מניעה. אסטרטגיה זו כרוכה ביחסי כוח. היא מדגישה עוצמה צבאית וכלכלית. מדינה המשתמשת בה מקדמת את עוצמתה באמצעות פגיעה בעוצמתה של מדינה אחרת.
- אסטרטגיה של רפורמה. שינוי כללי יסוד כוללים לטובת אינטרס של מדינה מסוימת.
- אסטרטגיה של שיתוף. שיתוף פעולה עם שחקנים אחרים על-מנת לממש מטרות ויעדים מדיניים. שימוש בסוג זה של אסטרטגיה יבוצע כאשר לשחקנים קיים יריב או אתגר משותף. מימושה של אסטרטגיה ימית בא לידי ביטוי בין היתר בעזרת דיפלומטיה ימית - ניהול היחסים הבין לאומיים בתווך הימי, כלומר שימוש בנכסים ובכוחות ימיים לשם ניהול היחסים. מטרת הדיפלומטיה הימית היא להשיג השפעה פוליטית, כאשר קהל היעד הוא מקבלי ההחלטות במדינות עוינות או ידידותיות. (לנג ורז, 2020).

אסטרטגיה ימית ודיפלומטיה ימית שימשו מדינות מאז ומעולם. עם זאת, החל במחצית השנייה של המאה ה-20 הן קיבלו תוקף רב יותר, עת מדינות ברחבי העולם התחילו לגלות ולהפיק גז מקרקעית הים.

לצורך הסדרת פעילות המדינות במרחב הימי, מוסדה ב-1982 אמנה ימית בין-לאומית שהגדירה "אזור כלכלי בלעדי" (EEZ – Exclusive Economic Zone) ימי. אזור זה המשתרע עד 200 מייל ימי מחופי מדינות, מאפשר להן זכות לחפש ולנצל את משאבי הטבע הימיים בקרקעית הים ומתחתיה. על אמנה ימית זו חתומות 168 מדינות, בהן יוון, קפריסין ומצרים. לעומת זאת, ישראל, ארצות-הברית, טורקיה ולוב אינן חתומות על האמנה. החוק הבין-לאומי מתיר למדינות לקבוע את גבולות המים הכלכליים לנוכח הבנות הדדיות, את ההבנות נדרש להפקיד באו"ם, אך האו"ם לא נדרש לאשרר בריתות ימיות אלה.

אמנת הים אינה מגדירה בבירור את סמכות המדינות במים הכלכליים. לדוגמה, האם במרחב המים הכלכליים של מדינה היא רשאית להסדיר תנועת כלי שיט אזרחיים וצבאיים (Spanier et al., 2020). המרחב הימי כמרחב שבו מתבצע סחר וקיימים בו משאבי טבע - מהווה במה להפגנת עוצמתן של מדינות הבאה לידי ביטוי באסטרטגיה הימית. החוק הימי, שכאמור פרוץ, מאפשר למדינות מרחב פעולה רחב בעומקו האסטרטגי של הים.

לטורקיה יש מסורת ימית ענפה, ששורשיה באימפריה העות'מאנית. במאות ה-14-17 השתמשה האימפריה העות'מאנית במרחב הימי לביסוס עוצמתה העולמית. בתקופה זאת השליט הצי הטורקי אימה בים במרחב הימי באוקיינוס ההודי. במאה ה-18 עבר הצי להתמקד בימים הסמוכים לאימפריה

העות'מאנית - הים התיכון, הים האדום והים הערבי. החל מהמאה ה-19 דעכה עוצמתו של הצי. כך שלטורקיה מסורת רבת שנים של שימוש באסטרטגיה ימית כחלק ממימוש מדיניות החוץ שלה. מסורת זו היא בסיס לאסטרטגיה הימית הנוכחית של טורקיה (גואטה, 2020).

מפה 3: מפת תוכנית "המולדת הכחולה". (פולינוב וגואטה, 2020).

יישום תוכנית "המולדת הכחולה" ותוכנית בניין הכוח הימי

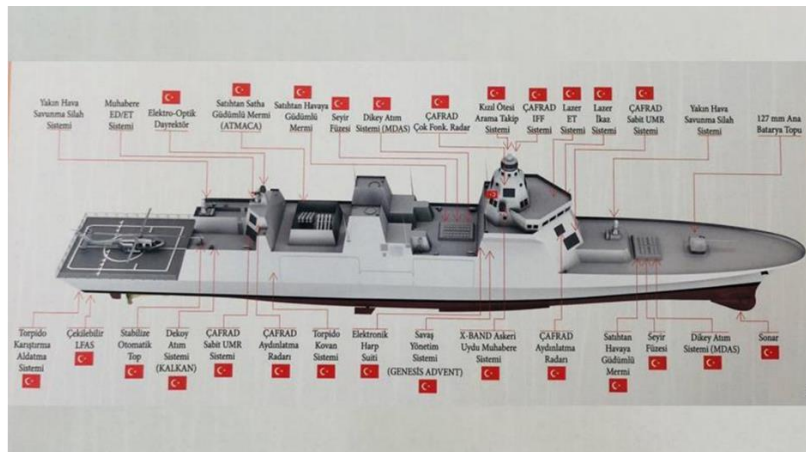
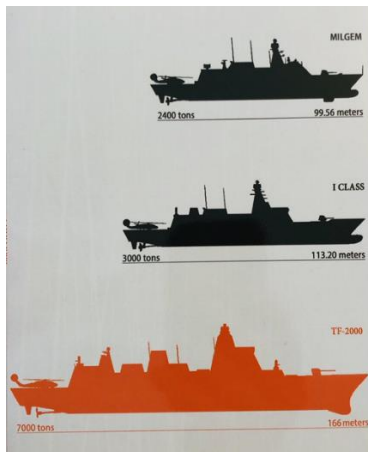
תוכנית "המולדת הכחולה" היא אסטרטגיה ימית טורקית שעיצב אדמירל ג'ם גורדניז (Cem Gürdeniz), לשעבר ראש החטיבה לאסטרטגיה ותכנון בצי הטורקי, בשנת 2006. מטרתה להשיג שליטה וביסוס של טורקיה בשלושת הימים המקיפים אותה (הים השחור, הים האגאי והים התיכון), להרחיב את השפעתה האזורית והבין-לאומית ולאפשר לה שימוש במקורות אנרגיה, שיתמכו בצמיחתה הכלכלית והדמוגרפית ללא תלות במדינות אחרות. מעבר למטרות המוצהרות של דוקטרינת "המולדת הכחולה", מטרתה הנסתרת היא ביטול השפעות הסכם לוזאן, שנכפה על טורקיה ב-1923 ושהביא את טורקיה, בראיית שלטון ארדואן, להיות מדינת חסות מערבית והצר את צעדיה להשפעה על המרחב כמעצמה אזורית. לראיה, גורדניז (2020) מצדד בהידוק קשרי טורקיה עם רוסיה וסין כחלק מתפיסתו הדוגלת בחיזוק זיקתה של טורקיה כמדינה אירואסיאתית, ובניתוק תלותה בברית האטלנטית הכוללת, להשקפתו, גם את ישראל.

כדי לבסס דוקטרינה זאת השיקה טורקיה כבר ב־2006 פרויקט בניין כוח ימי לאומי בשם "מילגם" (*Milgem*), הכולל ייצור ספינות קרב מדגם קורבטה ופריגטה. הפרויקט מקטין את התלות של טורקיה במדינות זרות בבואה לממש תוכנית "המולדת הכחולה", ומבסס את הצי הטורקי כצי החזק במזרח הים התיכון, המפעיל 140 כלי שיט. נוסף על כך, הפרויקט מאפשר לטורקיה לקדם את שאיפתה להיות יצואנית נשק מהגדולות בעולם.

טורקיה חתמה על חוזה עם פקיסטאן לאספקת ארבע ספינות, שפותחו כחלק מתוכנית "מילגם" (Pinko, 2020). על-פי Daily Sabah (11.2.2021) במהלך 2021 צפוי להיחתם חוזה לאספקת כלי שיט טורקיים עבור אוקראינה. תוכנית בניין הכוח מכוונת, אם כך, לפיתוח הצי הטורקי כמו גם לחיזוק עוצמתה המדינית והכלכלית של טורקיה.

יכולותיו של הצי הטורקי מגוונות. הצי הטורקי נמצא כעת בתהליך בנייה של 6 צוללות על סמך ידע גרמני. בסופו של התהליך, ב־2027, צפויה טורקיה להחזיק ברשותה 14 צוללות מתקדמות; זה יהווה את צי הצוללות הגדול ביותר במזרח הים התיכון (למדינות בודדות בעולם יש יכולת בניית צוללות עצמאית). נוסף על הצוללות והספינות הנבנות כחלק מתוכנית "מילגם", נבנית בטורקיה נושאת מטוסים קלה, בעלת יכולות שילוח כוחות אמפיביים, ומפותח טיל שיוט ימי שתכליתו פגיעה בכלי שיט.

לצי הטורקי עשרות כלי שיט נוספים המאפשרים הנחתת כוחות. בעת כיבוש צפון קפריסין ב־1974 הוכחה יכולתו הגבוהה של הצי הטורקי להנחתת כוחות גדולים בפרק זמן קצר. כמו כן, לצי יש 40 כלי טיס, כולל כלי טיס בלתי מאוישים, לצורכי סיור ימי (גואטה, 2020).

תרשים 8: הפריגטה העתידית הטורקית FT-2000. זהו פרויקט המשך לארבעת ספינות "מילגם" הראשונות, אשר נקלטו בצי הטורקי בעשור האחרון. תכליתה המרכזית של הפריגטה הינה הגנה אווירית במרחב הימי וממנו. נתן לראות מצד שמאל את הפריגטה (בכתום) ביחס לספינות "מילגם" הקיימת (למעלה) ומימין את האופן בו מוצגות המערכות המרכיבות את הספינה כטורקיות. (Aydinlik, 6.5.2019)

נראה כי מימוש עוצמה ימית כביטוי לעוצמה לאומית במרחב הוא הרכיב המרכזי של דוקטרינת "המולדת הכחולה". מבין סוגי האסטרטגיה הימית נראה כי "המולדת הכחולה" היא אסטרטגיה ימית מסוג "מניעה". טורקיה בחרה באסטרטגיה ימית תוקפנית המגדילה את עוצמתה על חשבון שכנותיה, ו"המולדת הכחולה" דוגלת בהפעלת כוח ובהקרנתו מול שכנותיה הימיות של טורקיה.

טורקיה משתמשת במרחב הימי כחלק מרעיון העומק האסטרטגי שמהווה אבן יסוד בתפיסת הביטחון הלאומי שלה. "המולדת הכחולה" היא למעשה ביטוי ימי לתפיסה הניאורעות'מאנית שבה דוגל שלטון ארדואן - הגדלת מרחב השליטה וההשפעה הטורקי כשיתאים לאתוס הניאורעות'מאני. המרחב הימי, כמרחב חסר גבולות, מאפשר את מימוש החזון של ארדואן. הגם שטורקיה ממשיכה לפעול בתווך היבשתי למימוש תפיסת הביטחון הלאומי שלה, הרי שבשונה מהתקופה העות'מאנית היא מגבילה את התפשטותה בתווך זה למרחבים יבשתיים הנתפסים בעיניה כחיוניים להגנה עצמית (כגון נגד הכורדים בצפון סוריה). נראה כי בתקופה הנוכחית של הניאורעות'מאניות, לטורקיה נוח יותר להביא לידי ביטוי את תפיסת הביטחון הלאומי שלה בתווך הימי. זאת, בשל היותם של הגבולות במרחב הימי אמורפיים והאכיפה הבינלאומית בינם מוגבלת יותר בהשוואה להפרות ריבוניות וצבאיות במרחב היבשתי.

ניתוח הפעילות הטורקית במרחב הימי התיכון - כיצד היא מממשת את תפיסת הביטחון הלאומי ואת מדיניות החוץ

עקרונות דוקטרינת "המולדת הכחולה" מנחים את פעולות טורקיה במזרח הימי התיכון, לצד פרגמטיות מסוימת. טורקיה פועלת במרחב הימי כדי להיטיב עם כלכלתה וכדי לשמר את מעמדה הגיאואסטרטגי באמצעות שליטה בנתיבי סחר ובשטח ימי להפקת גז. נוסף על כך, טורקיה מנסה לבסס במזרח הימי התיכון בריתות ימיות ומרחב השפעה בין-מדיני להקרנת עוצמתה, ובמקביל לפרק את הברית בין מצרים, ישראל, יוון וקפריסין.

תמצית הסכסוך הטורקי-יווני

במאה ה-20 לחמו טורקיה ויוון זו בזו, כאשר האחרונה הצטרפה ל"מעצמות ההסכמה" לקראת תום מלחמת העולם הראשונה. ב-1974 פלשה טורקיה לצפון קפריסין, מהלך שהחריף את היחסים בין המדינות, אולם על אף המשבר המתמשך בין המדינות הן מקיימות קשרים דיפלומטיים והגבולות ביניהן פתוחים לתיירות ולסחר. כמו כן שתיהן חברות בנאט"ו. הימי האגאי היה, במהלך ההיסטוריה, מוקד שבו בא לידי ביטוי הסכסוך היווני-טורקי. זאת, בשל הגיאוגרפיה של הימי האגאי - לחופי טורקיה ויוון, כאשר בתווך הימי מרוצף באיים השייכים ליוון, חלקם סמוך לחוף הטורקי. ניתן לקשור את עוצמת הסכסוך בין יוון לטורקיה בניסיונותיה של טורקיה להצטרף לאיחוד האירופי (יוון הצטרפה כבר ב-1981). הפעילות הטורקית מול יוון הפכה תוקפנית יותר, לאחר הבנה טורקית כי אין בכוונת האיחוד האירופאי לצרפה אליו (Kalkan, 2020). הדבר היה נכון בסוף שנות ה-90 לאחר ועידת לוקסמבורג שהתקיימה ב-1997 ובמסגרתה ביקשה טורקיה להצטרף לאיחוד ונדחתה (הדר ותמר שפרמן, 2009) ונכון גם בעת הנוכחית.

מקרה בוחן: פעילותה של טורקיה במזרח הימי התיכון

במהלך השנים 2018-2020 חידשה טורקיה את פעילותה הן במרחב הימי האגאי, והן במזרח הימי התיכון. כחלק מפעילותה לחיזוק ההגמוניה הימית הגדירה טורקיה באופן חד-צדדי את מרחב הימי

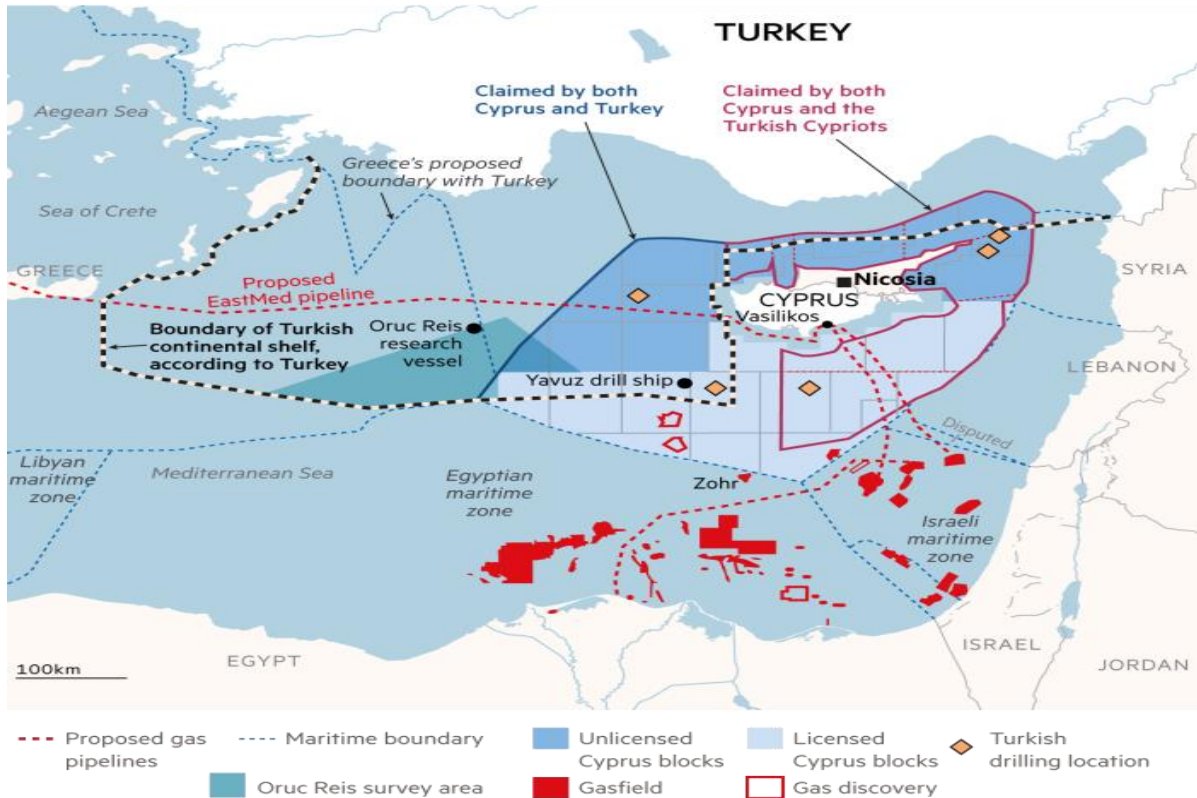
הכלכליים שלה, ללא התחשבות בדרישות היווניות. המצב הפך למורכב במיוחד בים האגאי, שבו קיימים איים יוונים בסמוך לחופי טורקיה. יוון טוענת לריבונות בטווח של 12 מייל מהאיים כמקובל בעולם. בפועל, בהתאם לדרישות טורקיה המים הריבוניים היווניים כיום מוגבלים ל-6 מייל. טורקיה ציינה כי מימוש הריבונות היוונית הימית לטווח של 12 מייל תהווה עילה למלחמה (Spanier et al., 2020).

החיכוך בא לידי ביטוי הן בתווך הימי והן בתווך האווירי. בתווך הימי הוא מתבטא בהפעלת ספינות מחקר טורקיות, מלוות בספינות הצי במזרח הים התיכון. ספינות אלה פועלות במרחב ימי שקפריסין ויוון טוענות ששייך למים הכלכליים שלהן. במקביל, טורקיה מבצעת גיחות של מטוסי קרב טורקיים במרחב האווירי היווני ללא תיאום עם רשויות יוון. בעת ביקור מב"ל ביוון בנובמבר 2020, טענו בפנינו נציגי חיל האוויר היווני כי מדובר באלפי הפרות בשנה. לטענתם המצב מסלים, כאשר ב-2020 בוצעו מאות גיחות של מטוסי קרב טורקיים מעל שטח יבשתי יווני.

בהיבט הימי, הצי הטורקי פועל באופן מתריס מול הצי היווני, בעיקר בים האגאי. פעולות אלה הגיעו לשיא באוגוסט 2020, עת שתי ספינות קרב - טורקית ויוונית - התנגשו. בעקבות ההתנגשות נפצעו מלחים משתי המדינות (לינדנשטראוס ווינטר, 2020). מעבר לאירוע זה, לא היו לעימות הנוכחי בין טורקיה ליוון, עד כה, תוצאות הכרוכות בנפגעים בנפש או ברכוש.

פרט לפעילות מול הצי היווני, ביוני 2020 נרשמה פעילות חריגה של אוניית קרב טורקית מול אוניית קרב צרפתית. התקרית אירעה עת אוניית המלחמה הצרפתית עצרה אוניית מטען טורקית שהייתה בדרכה ללוב, בחשד שהפרה את אמברגו הנשק של האו"ם על המדינה. ספינת הקרב הטורקית ביצעה נעילת מכ"ם בקרת אש לעבר הספינה הצרפתית; פעולה מסוג זה עלולה בהמשך להוביל גם לפתיחה באש, וזוהי פעולה אגרסיבית מאוד מבחינה סמלית (חורב, 2020, 77). ממקרה זה עולה, כי טורקיה איננה מהססת לבצע פעולות תוקפניות במזרח הים התיכון כלפי מדינות החברות כמוה בנאט"ו, בין אם מדובר בשכנה כמו יוון ובין אם מדובר במעצמה אזורית הפועלת במרחב הים התיכון כצרפת.

Competing claims for gas in the eastern Mediterranean

Sources: S&P Global; Petroleum Economist; Turkish foreign affairs ministry
© FT

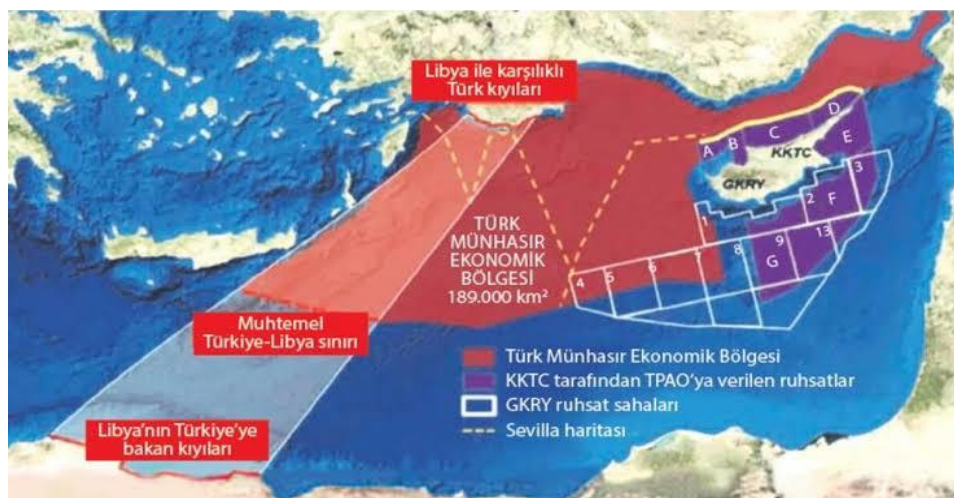
מפה 4: מרחב המים הכלכליים בים התיכון – גבולות מוסכמים ומרחבי אי ההסכמה. ניתן לראות כי הדרישה היוונית היא שמרחב המים הכלכליים שלהם יגיע עד סמוך לחופי טורקיה (קו מקווקו כחול) בשל איים יוניים במרחב. (מתוך לינדנשטראוס ווינטר, 2020)

ממפה 4 עולה כי קיים חיכוך בהגדרת אזור המים הכלכליים הטורקי ובין הגדרתו עלידי יוון וקפריסין. נוסף, על כך עולה, כי אין חיכוך בין גבולות המים הכלכליים בין טורקיה ובין ישראל ומצרים. כמו כן, ניתן להתרשם כי נכון לאוגוסט 2020 ערכה טורקיה פעילות מחקר נרחבת במרחב מים כלכליים שקפריסין ויוון טוענות ששייך להן. פעילות זו לוותה בספינות קרב טורקיות.

יחד עם הפעילות ההתקפית בין יוון לטורקיה, מתבצעת במשך השנים פעילות דיפלומטית בין המדינות כדי להסדיר את הקונפליקט הנוגע לחלוקת המרחב הימי בין המדינות בים האגאי ובים התיכון. במהלך פברואר ומרס 2021 התקיימו שני סבבי שיחות בין המדינות: האחד באיסטנבול (סבב שיחות מספר 61 בין המדינות) והשני (מספר 62) באתונה (Kostidis, 17.3.2021). להבנתנו, תכלית השיחות היא בעיקרה שימור מנגנון תקשורת הדדי בין המדינות ומניעת הידרדרות.

נוסף על הפעולות מול הצי היווני והצרפתי, קיימה טורקיה פעילות משנה מצב במזרח הים התיכון. בנובמבר 2019 היא חתמה על הסכם ימי עם ממשלת ההסכמה של לוב (שלה, כאמור, טורקיה מסייעת צבאית). במסגרת ההסכם סוכם על מסדרון ימי בין המדינות, שמחולק לשני אזורים פעילות מים כלכליים: לוב וטורקיה. מסדרון זה, אשר מתעלם בבוטות מאזורי המים הכלכליים של יוון, נמצא בטווח של כ-6 מייל ימי מחופי כרתים. בראיית יוון, מדובר בפגיעה בריבונותה שכן היא טוענת למרחב

של 12 מייל ימי כמים ריבוניים מחופיה. המסדרון מהווה חיץ ימי כלפי מזרח ים התיכון, אכיפת התנועה הימית בו תוביל לשליטה טורקית על כל תנועת כלי השיט לעבר מדינות המזרח התיכון, בהן ישראל. (Spanier et al., 2020).

מפה 5: מרחב הים התיכון בראי טורקיה כולל המסדרון הימי עם לוב. מתוך: <https://www.vekibris.com/tc-libya/> [/anlasmasi-guney-kibris-ve-yunanistani-rahatsiz-etti](https://www.vekibris.com/tc-libya-/anlasmasi-guney-kibris-ve-yunanistani-rahatsiz-etti)

מעיון במפה 5 ניתן לראות כי המסדרון הימי עם לוב מצוי סמוך מאוד לחופי כרתים, ללא התחשבות במרחב המים הכלכליים ואף הריבוניים סביבה. על-פי הטענה הטורקית, מרחבי המים הכלכליים של טורקיה (באדום) ושל קפריסין הטורקית (בסגול), לא מותירים מרחב מים כלכליים לקפריסין. השוואה בין מפות 4 ו-5 מעלה את הפער בין תפיסת המציאות הטורקית בנוגע לשליטה במרחבי הים התיכון, מול המציאות בפועל. הצגה פשטנית וחד-צדדית מצד טורקיה, מול מציאות מורכבת ורב-ממדית.

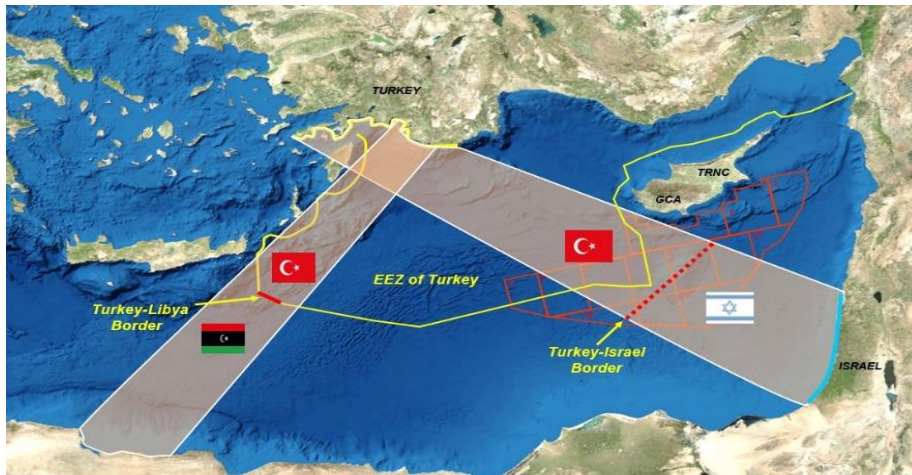
מזכיר המדינה האמריקני אנטוני בלינקן ציין (Nedos, 12.3.2021) ביחס לפעילות טורקיה במזרח הים התיכון: "אנחנו עוקבים בדאגה בשנה החולפת, ובמיוחד בעת האחרונה, אחר חלק מהפעולות המבוצעות במזרח הים התיכון במיוחד עלידי טורקיה [...] ארצות-הברית מתעקשת שכל מחלוקת שמתעוררת תיפתר בדרכי שלום דיפלומטיות, ולא באמצעות פעולות צבאיות או דרך פעולות פרובוקטיביות".

הוא הוסיף כי "אנחנו יוצאים נגד פעולות, כולל עלידי טורקיה, המפרות את החוק הבינלאומי או את ההתחייבויות כבעלות ברית של נאט"ו וכוללות פעולות פרובוקטיביות נגד יוון". נציג הממשל הטורקי ענה בתגובה: "על ארצות-הברית להישאר ניטרלית". (Ekathimerini, 11.3.2021). בישיבה של מועצת הביטחון הלאומי הטורקית (MGK) בראשות ארדואן צוין, כי המועצה מצפה ממדינות שאינן נמצאות באזור מזרח הים התיכון לנהוג בניטרליות ומתוך גישה מאוזנת המתחשבת בכלל הצדדים בנוגע לקונפליקט בין יוון לטורקיה במזרח הים התיכון (Daily Sabah, 30.3.2021). טורקיה אינה מגלה נכונות למעורבות חיצונית בפתרון הסכסוך, ומנסה להיות הגורם הדומיננטי שיקבע האם יסתיים ובאיזה אופן.

ההיבט הישראלי

במהלך דצמבר 2020 וינואר 2021 פעלה טורקיה לחימום היחסים עם ישראל, ככל הנראה כחלק מניסיון לערער את הברית של ישראל עם יוון ועם קפריסין. סממן לכך הוא ההצעה הטורקית, שעלתה בנוגע להסכם לחלוקת מים כלכליים בין טורקיה לישראל (ראה מפה 6). ההצעה עלתה מטעמו של חוקר טורקי (Yayci & Ceyhan, 2020), בעברו קצין בחיל הים הטורקי, במאמר בכתב עת ישראלי. החוקר ציין בריאיון לעיתונות ישראלית כי הצעתו נכתבה בידיעת ארדואן (רבינא, 12.12.2020). ארדואן עצמו אמר כי: "אנחנו מעוניינים להביא את יחסינו עם ישראל לנקודה טובה יותר" (בתוך רביד, 25.12.2020). בהמשך לאמירה זו של ארדואן, דנות שתי המדינות בחידוש הפעילות התקינה והשגרתית של שגרירות ישראל באנקרה.

מפה 6: הצעה טורקית לחלוקת המים הכלכליים בין טורקיה לישראל. בנוסף, מופיעה חלוקת המים הכלכליים בין טורקיה ללב. (Yayci & Ceyhan, 2020)

עם זאת, ארדואן מוסיף לדבוק בהתנגדותו הגלויה לפרויקט EAST MED העתידי, שמנוהל במשותף על-ידי ישראל, יוון וקפריסין, וכולל כוונה להנחת צינור גז על קרקעית הים שיחבר בין המדינות. לדבריו: "עמדתה של טורקיה בנושא לא השתנתה" ולא תאפשר זיכיון טורקי להנחת הצינור (Daily Sabah, 17.3.2021). ראוי לציין, כי בראייה הטורקית הצינור יונח בתחום המים הכלכליים הטורקיים.

תרשים 9: רצף פעולות טורקיה במזרח הים התיכון מ"עוצמה רכה לעוצמה קשה"

טורקיה פועלת במזרח הים התיכון באופן אגרסיבי וחד־צדדי, תוך יצירת ברית מול לוב לחיזוק מעמדה והתרסה מול שכנתה הימית והיבשתית יוון, ומול בת בריתה של יוון קפריסין. בעת האחרונה, טורקיה מאותתת על נכונות מסוימת לשאת ולתת עם יוון בניסיון להגיע לסיכומים דיפלומטיים על הגבול הימי, ובהתאם התקיימו שיחות דיפלומטיות בין הצדדים. כמו כן, גם מול ישראל ומצרים משדרת טורקיה רצון להגיע להסכמות.

סיכום

תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה נשענת על מורשת עות'מאנית ועל יסודות הגאווה והכבוד שאפיינו את הלאומיות הטורקית עוד מראשית דרכה המודרנית. הביוגרפיה האישית של ארדואן, כמי שגדל במשפחה מוסלמית וענייה בתקופה שבה הממסד היה חילוני, מהווה רכיב מהותי להבנת דרכו כמנהיג ריכוזי ופופוליסטי.

במהלך המחקר מצאנו כי ארדואן שינה מן היסוד את תהליך עיצוב תפיסת הביטחון הלאומי ומימושה בפועל - מתהליך סדור ושיטתי המסתמך על מומחים ומקצועיות, לתהליך ריכוזי המונע במידה רבה משרידות פוליטית ומשיקולי פנים. התפיסה מרובת דואליות ולא בהכרח סתירות. מצד אחד הקרנת ביטחון עצמי ועוצמה, ומצד אחר תחושת מצור ואיום; מצד אחד אסטרטגיה ימית סדורה, ומצד אחר מדיניות חוץ תזזיתית ולא עקבית; מצד אחד חברות בברית נאט"ו, ומצד אחר ביצוע צעדים מתריסים מול חברה אחרת בברית.

טורקיה היא מעצמה אזורית שפועלת בחזיתות רבות. היא אומנם מקרינה עוצמה ומצליחה להגיע להישגים מוגבלים, אך עושה זאת באופן מבוזר ושאפתני מדי, ללא הלימה ליכולותיה האמיתיות. יתרה מזאת, התנהלותה בשנים האחרונות הביאה את כלכלתה למשבר, ומבחינה מדינית טורקיה הולכת והופכת למבודדת. המשך התנהלות כזאת עלול למנוע מטורקיה להפוך לשחקנית משפיעה בזירה הבין הלאומית בעתיד.

מסוף 2020 החל ארדואן להיווכח במחירים של מדיניותו, ועל כן הוא מבצע התאמות ושינויים. נראה כי ארדואן מבין שכדי לחלץ את כלכלת טורקיה מהמשבר, עליו לשקם את יחסיו עם המערב ובפרט עם האיחוד האירופי. בהקשר זה, טורקיה מקיימת מאמצים מדיניים מול האיחוד האירופי וכן הידברות מול יוון וצמצום ההתגרריות במרחב הימי והאווירי.

כניסתו של ממשל ביידן הביאה למיתון ברטוריקה ובפעולות של ארדואן; המסרים המפויסים, שנשלחים מצד ארדואן בפרט ואנקרה בכלל כלפי ישראל, כמו גם כלפי מצרים וסעודיה, יכולים להעיד על כך. איננו מעריכים כי טורקיה תיסוג מרצונה לממש אינטרסים לאומיים, לדוגמה במזרח הים התיכון, אך ניתן להעריך כי באופן שבו תפעל להשיגם בטווח הזמן הקרוב - בציר בין עוצמה רכה ועוצמה קשה - היא תיטה לכיוון הרך יותר. מכל מקום, עדיין לא ניתן להצביע על שינוי אסטרטגי או יסודי בתפיסה הטורקית.

מקרה הבוחן של הפעילות הטורקית במזרח הים התיכון מביא לידי ביטוי את האופן שבו טורקיה מממשת את תפיסת הביטחון הלאומי באופן גלוי ומוצהר, במרחב שבו שוכנת גם ישראל. מצאנו כי טורקיה פועלת במזרח הים התיכון מתוך אסטרטגיה סדורה - "המולדת הכחולה" - המבוססת על הרצון בביסוס העוצמה הטורקית גם במרחב הימי. טורקיה מתנהלת בתקיפות ובהתרסה מול יוון וקפריסין, תוך כריתת ברית עם לוב כמדינה מוסלמית לחופי מזרח הים התיכון. עם זאת, מתוך ראייה פרגמטית, טורקיה מקפידה לא לעבור את הסף עלידי מעבר לפעילות צבאית ימית התקפית. מבחינת טורקיה, ישראל אינה איום בממד הימי, והראשונה אף מנצלת את התווך הימי כדי להתקרב מתוך רצון לערעור הברית הישראלית עם יוון וקפריסין.

מה יקרה ב"יום שאחרי" ארדואן? מחקר זה העלה כי ארדואן הוא מנהיג ריכוזי בעל השפעה מכרעת על כל אחד מרכיבי תפיסת הביטחון הלאומי הטורקית. קשה לצפות אם מחליפו ינהג בסגנון דומה, אך ניתן לצפות כי גם תחת מנהיג חדש טורקיה תפעל לחיזוק עוצמתה כמעצמה אזורית. בסיס תפיסת הביטחון הלאומי הטורקית הוא מוצק, ונשען על יסודות לאומיים עמוקים ששורשיהם בתקופה העות'מאנית. ייתכן שהמנהיג הבא יחליש את היסוד הפאן-אסלאמי, אך שינוי כזה לא יהיה קיצוני אלא מדורג לנוכח האופן שבו ארדואן ביסס את האסלאם הפוליטי בטורקיה, תוך החלשת כוחם של גופים חילוניים וממסדיים, בראשם הצבא. מנהיג חדש לא יביא עימו ככל הנראה שינוי קיצוני בתפיסת הביטחון הלאומי הטורקית. השינויים בטורקיה כמדינה גדולה, בעלת היסטוריה ארוכה, כבוד לאומי עמוק והשפעה נרחבת כמעצמה אזורית, אינם חדים ומהירים.

אנו מבקשים להודות לכל מי שעזר, ייעץ וסייע לנו במהלך המחקר - המנחה פרופ' דרור זאבי, אנשי סגל מב"ל ובראשם המד"רית מירב צפריאודיז, השגריר אמיר מימון, ד"ר ענת חן וד"ר אורנה קזמירסקי, וכן רבים מהמרוויינים שלנו שלא רק תרמו לנו ברצון מידיעותיהם ותובנותיהם, אלא גם יעצו לנו לגבי מקורות נוספים ואף סייעו באיתורם.

עבודה זאת נכתבה על בסיס מחקר במסגרת המכללה לביטחון לאומי.

מקורות

- ברקובסקי, א. (2017). טורקיה המשתנה נקודת מבט גיאוגרפית. חיפה: קתדרת חייקין לגיאואסטרטגיה.
- גואטה, ש. (2020). הצי הטורקי – תהליך התעצמותו ודוקטרינת הפעלתו. בתוך ש. חורב (עורך). הערכה אסטרטגיה ימית לישראל 2020/21 (עמ' 155-171). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- גור לביא, ע. (2017). מודל ומתודולוגיה לאסטרטגיה ימית לישראל, חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- חורב, ש. (2020). ציי מלחמה עיקריים – מגמות ושינויים. בתוך ש. חורב (עורך). הערכה אסטרטגיה ימית לישראל 2020/21 (עמ' 45-77). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- טולידאנו, א. (2010). טורקיה של ה-AKP ויחסה עם ישראל. אוחר מ-
<https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Insight%20225.pdf>
- לינדנשטראוס, ג. (2018). טורקיה ואיראן: מטוטלת היחסים של שתי מעצמות אזוריות. מתוך מ. ליטבק ומ. לנדאו (עורכים), איראן בסביבה אסטרטגית משתנה, עמ' 51-59. תל אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- מהן, א. ט. (1985). השפעת העוצמה הימית על ההיסטוריה - 1660-1783. צה"ל: הוצאת מערכות.
- פילק, ד. (2018). פופוליזם. מפתח 13, 143-157.
- הדר, י. ותמר שפרמן, ק. (2009). האיחוד האירופאי: מועדון החברים. אוחר מ-
<https://www.idi.org.il/parliaments/4560/4569>
- הרשות לאיסור הלבנת הון (2017). כתב אישום הוגש נגד שבעה פעילים בתנועה האסלאמית בגין עבירות ביטחוניות, מימון טרור והלבנת הון. אוחר מ-
<https://www.justice.gov.il/Units/HalbantHon/News/Pages/Indictment.aspx>
- לינדנשטראוס, ג. (2019). האיום של ארדואן בהתגרענות צבאית. אוחר מ
[/https://www.inss.org.il/he/publication/erdogans-threat-on-nuclear-militarization](https://www.inss.org.il/he/publication/erdogans-threat-on-nuclear-militarization)
- לינדנשטראוס, ג. ווינטר, א. (2020). קו אדום למולדת הכחולה הסכם תיחום הגבול הימי בין יוון למצרים. אוחר מ-
[/https://www.inss.org.il/he/publication/egypt-greece-agreement](https://www.inss.org.il/he/publication/egypt-greece-agreement)
- לנג, נ. ורז, ד. (2020). דיפלומטיה ימית. בין הקטבים 24-25, 179-197.
- מאור, ד. (2020). ילדותו המקופחות, עלייתו המטאורית. אוחר מ-
<https://www.themarket.com/wallstreet/premium-1.8813824>

מכון היצוא (2017). ישראל- טורקיה: סקירת סחר כלכלית. אוחר מ-
<http://www.export.gov.il/files/economy/israelturkeycommerce2017.pdf?redirect=no>

ענבר, א., לרמן, ע. וכהן ינרוג'ק, ח.א, (2020). טורקיה כאתגר מרכזי לישראל ושכנותיה במאה ה-21. אוחר מ -
<https://mida.org.il/2020/09/17/%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%A7%D7%99%D7%94-%D7%9B%D7%90%D7%AA%D7%92%D7%A8-%D7%9E%D7%A8%D7%9B%D7%96%D7%99-%D7%9C%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-%D7%95%D7%A9%D7%9B%D7%A0%D7%95%D7%AA%D7%99%D7%94-%D7%91%D7%9E>

ערן, ע. (2014). האסלאם הפוליטי במגננה. אוחר מ -
<https://www.inss.org.il/he/publication/%D7%94%D7%90%D7%A1%D7%9C%D7%90-%D7%9D-%D7%94%D7%A4%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%98%D7%99-%D7%91%D7%9E%D7%92%D7%A0%D7%A0%D7%94>

פולינוב, ס. וגואטה, מ. (2020). טורקיה-סקרים גאו-פיסיים ימיים של Oruc Reis וספינות מחקר אחרות במזרח הים תיכון. אוחר מ-
<https://ch-strategy.hevra.haifa.ac.il/index.php/turkey-marine-geophysical-surveys>

צורקוב, א. (2015). הברית הזמנית בין ארצות הברית לבין הכורדים בסוריה, הפורום לחשיבה אזורית. אוחר מ-

<https://www.regthink.org/articles/%D7%94%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%94%D7%96%D7%9E%D7%A0%D7%99%D7%AA-%D7%91%D7%99%D7%9F-%D7%90%D7%A8%D7%A6%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%91%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%9C%D7%91%D7%99%D7%9F-%D7%94%D7%9B%D7%95%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%A1%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%94>

רביד, ב. (2020, 25 בדצמבר). ארדואן: מעוניינים בשיפור היחסים עם ישראל. אוחר מ-
<https://news.walla.co.il/item/3407419>

רבינא, פ. (2020, 12 בדצמבר). כי הים פתוח לכולנו: מסר מפתיע מטורקיה. אוחר מ-
<https://www.makorrishon.co.il/news/291493/>

The Marker (2016, 29 בפברואר). מדינות אירופה עדיין לא יודעות כיצד להתמודד עם משבר הפליטים. אוחר מ-
<https://www.themarker.com/wallstreet/1.2867605>

Bayram, F. (2010). Ideology And Political Discourse: A Critical Discourse Analysis of Erdogan's Political Speech, *ARECLS*, 7, 23-40.

Cagaptay, S. (2017). *The New Sultan: Erdogan and the Crisis of Modern Turkey*. New York City: I B Tauris.

Davutoğlu, A. (2009). Strategic Depth. Istanbul: Küre Yayinlari

- Gonul, V. (2010). Turkey-NATO relations and NATO's new strategic concept, *Turkish Policy Quarterly*, 9(1), 15-21.
- Görener, A. & Ucal, M. (2011). The Personality and Leadership Style of Recep Tayyip Erdogan: Implications for Turkish Foreign Policy, *Turkish Studies* 12 (3), 357–381.
- Kalkan, E. (2020). The longstanding dispute between Turkey and Greece: the Aegean issue. *KUIİİD-IJEAS* (28), 167-174.
- Kesgin, B. (2019). Turkey's Erdoğan: leadership style and foreign policy audiences. *Turkish Studies*, 21:1, 56-82.
- Taşpınar, O. (2014). The Conflict within Turkey's Islamic Camp. In S. Aydin-Duzgit (Ed.) *Global Turkey in Europe III: Democracy, Trade, and the Kurdish Question in Turkey-EU Relationship* (Pp. 115-120). Rome: Edizioni Nuova Cultura
- Maximilian, J. & Panievsky, A. (2020). Antidemocratic populism in power: comparing Erdoğan's Turkey with Modi's India and Netanyahu's Israel. *Democratization*, 27(8), 1394–1412
- Murinson, A. (2006). The Strategic depth doctrine of Turkish foreign policy, *Middle Eastern Studies* 42(6), 945-964.
- Oktay, S. (2020). Turkey's Phantom Coalition: The AKP-MHP Partnership and Turkish Foreign Policy. *MENA Politics Newsletter*, 3(1), 16-19.
- Ozcan, Y.(2001). Turkey as a NATO partner: Reality VS. Rhetoric, *Turkish Policy Quarterly* 10(3), 105-112.
- Ozkan, B. (2014). Turkey, Davutoglu and the idea of Pan-Islamism, *Survival*
- Uzer, U. (2018). The Revival of Ottomanism in Turkish foreign policy: The world is greater than five, *Turkish Policy Quarterly*,16(4).
- Yayci, C., & Ceyhan, Z. (2020). Israel is Turkey's Neighbor Across the Sea: Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas between Turkey and Israel. *Turkeyscope*, 4(8), 1-9.
- Aydinlik. (2019, May 6). TF-2000'de radikal değişiklik. Retrieved from <https://www.aydinlik.com.tr/tf-2000-de-radikal-degisiklik-turkiye-mayis-2019>
- Cohen Yanarocak, H. E. (2010). *The red book: The bible of Turkish foreign policy*. Retrieved from <https://dayan.org/content/tel-aviv-notes-red-book-bible-turkish-foreign-policy>
- Daily Sabah (2021, February 11). *Main contract for Turkey-Ukrainian corvettes 'due by April*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/business/defense/main-contract-for-turkey-ukrainian-corvettes-due-by-april>

Daily Sabah (2021, February 18). *Erdoğan, Putin discuss Nagorno-Karabakh, Syria, Libya in phone call*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/erdogan-putin-discuss-nagorno-karabakh-syria-libya-in-phone-call>

Daily Sabah (2021, March 17). *Turkey's stance on East Med remains unchanged: Erdoğan*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkeys-stance-on-east-med-remains-unchanged-erdogan>

Daily Sabah (2021, March 30). *Ankara calls on international actors to be neutral on East Med*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/ankara-calls-on-international-actors-to-be-neutral-on-east-med>

Daily Sabah (2021, April 27). *Turkey should activate S-400s, demand refund for F-35s: MHP leader*. Retrieved from <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-should-activate-s-400s-demand-refund-for-f-35s-mhp-leader/news>

Ekathimerini (2021, March 11). *Turkey irked by Blinken comments, says US should remain neutral*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/1156961/turkey-irked-by-blinken-comments-says-us-should-remain-neutral/>

Ekathimerini (2021, March 22). *Biden calls Turkey's exit from treaty for women unwarranted*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/1157599/biden-calls-turkey-s-exit-from-treaty-for-women-unwarranted/>

European Commission Website (2020). *The EU and Turkey*. Retrieved from

<https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/#:~:text=In%202019%2C%20Turkey%20was%20the,market%20and%20provider%20of%20imports.&text=EU%20goods%20exports%20to%20Turkey,%E2%g82%AC138%20billion%20in%202018>

Erdogan, R. (9.2.2021). *"We are determined to become one of the 10 countries capable of developing communication satellites"*. Retrieved from

<https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/124865/-we-are-determined-to-become-one-of-the-10-countries-capable-of-developing-communication-satellites->

Hürriyet. (2021, February 26). *US has not replied to Turkey's letter on S-400s: Defense minister*. Retrieved from

<https://www.hurriyetdailynews.com/us-has-not-replied-to-turkeys-letter-on-s-400s-defense-minister-162715>

IEA, (2021). *Country – Turkey*. Retrieved from <https://www.iea.org/countries/turkey>

Khalas Hamas. <https://www.khalas-hamas.info/>

Kostidis, M. (2021, March 17), *Greece, Turkey start 62nd round of talks*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/1157225/greece-turkey-start-62nd-round-of-talks/>

SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) <https://www.sipri.org/>

TiKA– Turkish Cooperation and Coordination Agency. <https://www.tika.gov.tr/en>

NATO Website, news (October 5, 2020). Secretary General in Ankara: Turkey is a valued NATO Ally. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_178545.htm

Nedos, V. (2021, February 14). *Greek diplomacy ticks off Turkey*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/262351/greek-diplomacy-ticks-off-turkey/>

Nedos, V. (2021, March 12). *Washington sends clear message to Ankara*. Retrieved from <https://www.ekathimerini.com/news/1156951/washington-sends-clear-message-to-ankara/>

Öztürk, A. E. (2019). *An alternative reading of religion and authoritarianism: the new logic between religion and state in the AKP's New Turkey*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2019.1576370>

Pinko, E. (2020). *Turkey's Maritime Strategy Ambitions: The Blue Homeland Doctrine (Mavi Vatan)*. Retrieved from <https://rieas.gr/images/editorial/eyalmaritime9.pdf>

Presidency of the Republic of Turkey. <https://www.tccb.gov.tr/en/>

Presidency of the Republic of Turkey (December 28,2020). *We will defend our sovereign rights in every area from the blue homeland to cyberspace*. Retrieved from <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/123400/-we-will-defend-our-sovereign-rights-in-every-area-from-the-blue-homeland-to-cyberspace->

Pryce, P. (2020). *Let Me Get This Strait : The Turkish Straits Question*. Retrieved from - <https://cimsec.org/let-me-get-this-strait-the-turkish-straits-question-revisited/>

Sahan, F. (2019). *The Red Book Has Changed*. Retrieved from

<https://www.yenisafak.com/gundem/kirmizi-kitap-degisti-3508481>

Spanier B, Chorev S., & Cohen Yanarocak, H. E. (2020). *Stormy waters in the Eastern Mediterranean*. Retrieved from <https://dayan.org/content/stormy-waters-eastern-mediterranean>.

Turkish Statistical Institute (TURKSTAT)
<https://www.tuik.gov.tr/Home/Index>

ראיונות

ד"ר עמרי אילת, היסטוריון כלכלי וחברתי של טורקיה המודרנית והאימפריה העות'מאנית, המנהל האקדמי של מכון המחקר במרכז למורשת הדרוזית בישראל, 7 בפברואר 2021.
אלוף (בדימוס) עמוס גלעד, לשעבר ראש האגף המדיני-ביטחוני במשרד הביטחון ורח"ט מחקר באמ"ן, 31 בינואר 2021.
פרופסור שאול חורב, ראש המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, 17 בינואר 2021.
ד"ר גליה לינדנשטראוס, עמיתת מחקר, מכון למחקרי ביטחון לאומי, 31 בינואר 2021.
ד"ר עילי רטיג, חוקר במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית ובקתדרת חייקין לגואאסטרטגיה באוניברסיטת חיפה, 24 בינואר 2021.
ד"ר (עו"ד) בני שפנייר, עמית מחקר, המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה, 17 בינואר 2021.

מפות, טבלאות ותרשימים

מפה 1: גבולותיה של טורקיה. עמ' 16.
מפה 2: פריסת כוחות צבא טורקיים מחוץ לשטחה של טורקיה (כולל במסגרת כוחות בינ"ל), המקור: מכון המחקר הגרמני SWP העוסק בנושאים בינ"ל וביטחון. עמ' 21.
מפה 3: מפת תוכנית "המולדת הכחולה". עמ' 34.
מפה 4: מרחב המים הכלכליים בים התיכון – גבולות מוסכמים ומרחבי אי ההסכמה. עמ' 38.
מפה 5: מרחב הים התיכון בראי טורקיה כולל המסדרון הימי עם לוב. עמ' 39.
מפה 6: הצעה טורקית לחלוקת המים הכלכליים בין טורקיה לישראל. עמ' 40.
טבלה 1: נתוני הצמיחה של טורקיה בשנים 2018-2020. המקור: קרו המטבע הבינ"ל (IMF). עמ' 13.
תרשים 1: התמורות במעצבי תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה: השוואה בין המעצבים בתקופת מוצטפא כמאל אטאטורק לאלה בתקופת רג'פ טאיפ ארדואן. עמ' 4.
תרשים 2: התפתחות תפיסת הביטחון הלאומי של טורקיה, מאז 1923 ועד היום. עמ' 6.
תרשים 3: המערכת הנוכחית - תמונת השחקנים והבריתות בראייה טורקית. עמ' 17.
תרשים 4: קשרי טורקיה עם ארגונים וישויות על רקע אסלאמי ונוכחות צבאית טורקית. עמ' 19.
תרשים 5: "ארגז הכלים" של מדיניות החוץ הטורקית, מעוצמה "רכה" ועד עוצמה "קשה". עמ' 22.
תרשים 6: היקף הסחר טורקיה – איראן בין השנים 2013 – 2020 (במיליארדי דולרים ארצות הברית). המקור: Turkish Statistical Institute. עמ' 27.
תרשים 7: גורמים המעורבים בתהליכי קבלת החלטות בנושאי מדיניות החוץ. עמ' 31.

תרשים 8: הפריגטה הטורקית העתידית – FT 2000. עמ' 35.
תרשים 9: רצף פעולות טורקיה במזרח הים התיכון – מ"עוצמה רכה לעוצמה קשה". עמ' 40.